

Innhold

Mormonerne avdøde til m

Har fotografert våre kirke-
bøker for 1 million kroner

10 Mormonere filmet
kirkebøker

18 Kirkebøker som historisk kilde

32 En riksarkivar trer
tilbake

38 Fotografi fra kronings-
sommern 1906

[arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er Arkivverkets faglige
tidsskrift og retter seg mot et bredt,
historieinteressert publikum.

Arkivmagasinet skal være et orienterende
og debattskapende tidsskrift som medvirker
til å utbre kunnskap om arkivenes egenart
og deres viktige rolle i samfunnet.

Arkivmagasinet ønsker å stimulere til økt
interesse for og bruk av arkivmateriale i
Riksarkivet, statsarkivene og Samisk arkiv.

Redaktør

Leif Thingsrud

I redaksjonen

Nina Hveem Carlsen, Knut Johannessen,
Per Kristian Ottersland, Hege Brit
Randsborg, Lisabet Risa, Synne Stavheim

Design Agendum See Design

Prepress og trykk PDC Tangen

Forside bilde: Eldre kirkebøker varierer mye
i størrelse og form. Fra Statsarkivet i Oslo.
Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet.

TEMA: KIRKEBØKER

- 7 Kirkebøker på nett
- 8 Prestens bok til åndelig og verdslig bruk
- 10 Mormonere filmet kirkebøker
- 14 Hva skal mormonerne med kirkebøkene?
- 15 Bringer ut ei bokhylle om dagen
- 16 Kirkebøker som historisk kilde
- 21 Kyrre: Standard for registrering av kyrkjebøker i Noreg
- 22 Kirkebøker på nett: Hvorfor er mormor sperret?
- 26 Barselkvinner kirkegang:
”... som en glad og velsignet Moder ...”

ANDRE ARTIKLER

- 29 Kirkestolen: Gullgruve for eldre persondata
- 32 En riksarkivar trer tilbake
- 37 Fotografi frå kroningssommaren 1906
- 40 Historiestudentenes bruk av utrykte arkivkilder
- 41 Bokserie om Riksarkivet og statsarkivene

FASTE SPALTER

- 42 Krøniken
- 44 Boknytt
- 45 Notiser
- 46 Kalender

8 Prestens bok til åndelig
og verdslig bruk

Fra [red]aksjonen

Arkivmagasinet kommer nå, etter lang tids planlegging, i ny drakt. Både Arkivverkets ledelse og redaksjonen håper leserne tar godt i mot fornyelsen. Hensikten er å utvikle Arkivmagasinet i retning av et mer leservennlig og engasjerende blad, hvor de varierte og spennende kildene som finnes i Riksarkivet, statsarkivene og i Samisk arkiv skal få fortalt sine historier.

Alle kilder har i seg to slags historier: Den ene er alt det kilden kan fortelle om fra en fjern eller – i de aller fleste tilfellene – heller nær fortid. Den andre er historiene om kilden. Hvorfor finnes dette og hint av arkivmateriale? Hvordan har det havnet her? ... eller der? Vårt hovedtema denne gangen illustrerer dette veldig tydelig. Kirkebøkene er noe av det mest kjente og brukte som finnes i arkivverkets gjemmer. Tusener av slektsforskere og bygdebokforfattere har funnet gull i dem, likeså demografer og sosialhistorikere. Nå går bøkene i samlet flokk ut på nettet, etter at brukerne i flere tiår har vært henvist til mer eller mindre lesbare mikrofilmer. Her i bladet vil vi også la leserne få del i noen historier om kirkebøkene og om arbeidet med å bringe dem ut til brukerne.

At fornyelsen av Arkivmagasinet kommer samtidig med at John Herstad går av, og rett før Ivar Fønnes tiltrer som ny riksarkivar, er derimot en ren tilfeldighet. Men sjefsskiftet skal selvsagt ikke gå upåaktet hen.

God lesning!

Lutf Thyngrud

Mange av illustrasjonene i dette nummeret av Arkivmagasinet er hentet fra arkivet etter **Gunvor Ingstad Trætteberg** (1897-1975). Hun var kunsthåndverker og museumsarbeider, utdannet ved Statens håndverk- og kunst-industriskole i Kristiania. I løpet av sin karriere hadde hun en rekke oppdrag for museer og samlinger, og arbeidet blant annet en periode ved De Sandvigske Samlinger.

Hun har skrevet manuskripter og foredrag om kunst- og drakthistorie, og arbeidet med en avhandling om bygdedrakter, spesielt fra Hordaland.

I Riksarkivet finnes et rikholdig privatarkiv etter henne som inneholder informasjon om tradisjonelle drakter i inn- og utland. Mange av draktene og plaggene var knyttet til kirkelige handlinger. I feltarbeidet benyttet hun foto, og i arkivet finnes

en samling på godt over to tusen negativer. I 1993 ble arkivet utlånt fra Riksarkivet til De Sandvigske Samlinger, hvor det ble laget brukskopier og negativene registrert i en database. Riksarkivet har bygget videre på dette arbeidet ved å produsere en detaljert katalog med beskrivelse av hvert enkelt bilde, og tilbyr utlån av brukskopier til gjennomsyn for publikum.

Begravelsesteppe med kors fra Hålandsdalen.
Foto: Gunvor Trætteberg.
Original i Riksarkivet
(Pa 425 U_101_36) – utsnitt.

Den digitale revolusjonen har skapt en ønskedrøm for arkivansatte og arkivbrukere: La oss få mest mulig av arkivene digitalisert. Da kan brukerne hente dem frem på PCen hjemme, og bøkene og eskene kan hvile rolig i sikre magasiner for all fremtid. Nå er ønskedrømmen i ferd med å gå i oppfyllelse for kirkebøkenes del.

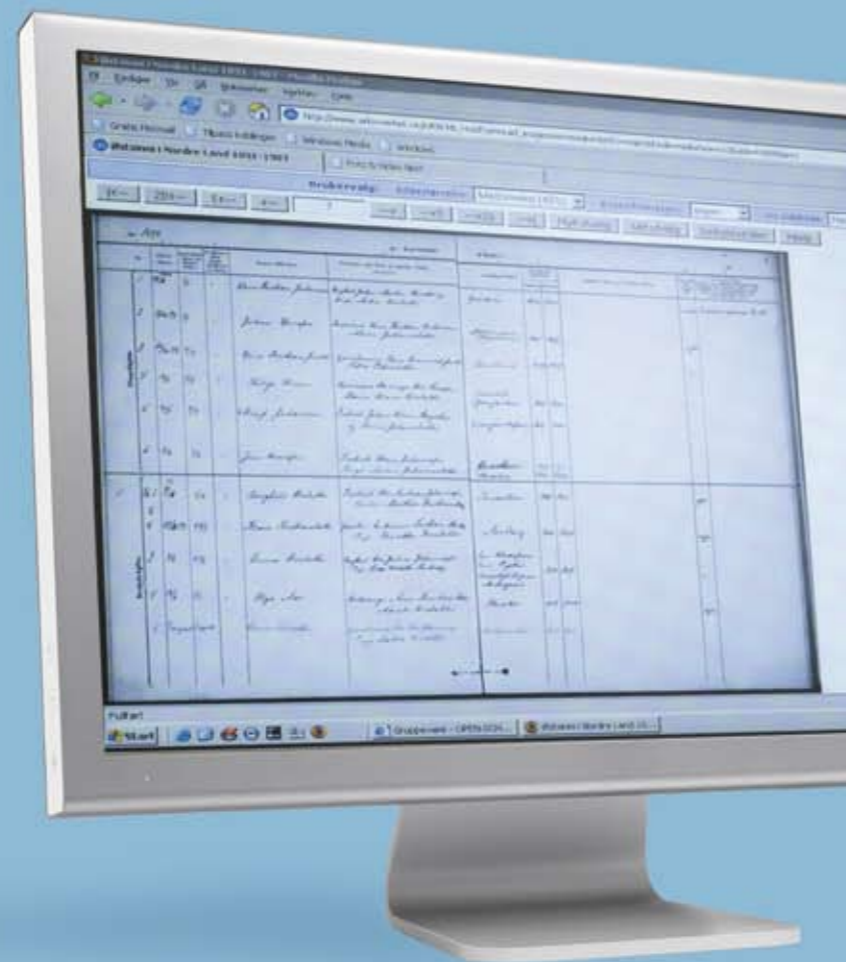
Til tjenesten er det knyttet et nettbasert forum for tilbakemeldinger fra brukerne. Her er noen av reaksjonene som har kommet inn:

“Gratulerer alle sammen med en fenomenal ny tjeneste, til alle sammen på Riksarkivet og Digitalarkivet! Dette må være unikt i verdenssammenheng, og så gratis da. Maken til kvalitet, det går utenpå det jeg er vant til ved å snurre på filmer.”

“Jeg ser at også Kristiansand kom på banen nå. Da er det jubel og 17. mai hver dag her hos meg! Takk for et supert tilbud.”

“Et fantastisk tiltak dette her, som har gjort hver dag til en julaften!”

“Ikke nok med at det er julaften hver dag, men det kommer til å vare i ca. 2 år till!”

Kirkebøker på nett

AV LARS NYGAARD
RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Det er ikke de originale kirkebøkene som skannes. Bøkene er for lengst mikrofilmet, og det er disse filmene som skannes. Filmene kan nemlig skannes mye raskere enn originalene, og slik kan Arkivverket nå tilby publikum bruk av kirkebøkene over Internett innen relativt kort tid.

Høsten 2003 gav Riksarkivaren klarsignal for innkjøp av en høyhastighets mikrofilmskanner til Riksarkivet. Etter et halvår med forberedelser, ble en mikrofilmskanner anskaffet i september 2004, samtidig som en medarbeider med lang bildebehandlingserfaring ble tilsatt for å betjene den. Høsten ble brukt til å eksperimentere med skannerinnstillinger og programvare. Ordinær produksjon med skanning og indeksering av kirkebøker kom i gang våren 2005. Samtidig ble programvare for bruk av materialet over Internett utviklet i nær dialog med en håndfull engasjerte brukere. Etter mye testing og stadige forbedringer av programvaren ble brukertjenesten åpnet i Digitalarkivet den 8. november 2005. Med den nåværende produksjonshastigheten ligger vi godt an til å bli ferdige med skanningen av kirkebøkene høsten 2007. Når grunnlaget (originalkilden og filmopptaket av denne) ikke er for dårlig, er kvaliteten på de skannede bildene utmerket.

Indekseringen utføres nå av ca. 35 medarbeidere i statsarkivene og Riksarkivet i deler av deres arbeidstid. Om lag 390 000 sider er indeksert til nå. Hvis 15 medarbeidere i Arkivverket indekserer to kirkebøker hver i gjennomsnitt hver arbeidsdag, vil indekseringen av dette materialet være fullført innen utgangen av 2007, hvilket er målet. Digitalarkivet har det redaksjonelle ansvaret for den nettbaserte brukertjenesten, mens det tekniske driftsansvaret for systemene for utlegging og bruk av de skannede kirkebøkene ligger hos Arkivverkets IT-avdeling.

Nett-tjenesten ligger ute på Arkivverkets kildenettsted www.digitalarkivet.no, og funksjonen kan kort sammenfattes slik: Fra en forside kan brukeren først velge fylke, og får så opp en oversikt over alle kirkebøker som hittil er gjort tilgjengelig fra dette fylket, sortert prestegjelds- og soknevis. Oversiktens lengde kan om ønskelig reduseres ved å gjøre tilleggsvalg fra menyer. Ved å klikke på en av kirkebøkene i oversikten, kommer brukeren til en innholdsside for denne. Her vises hvilke lister over døpte, konfirmerte, viede, begravde osv. boken inneholder, med hyperlenker til starten av hvert år innenfor hver liste. Ved å klikke på en slik lenke får brukeren fremvist på skjermen bildet av den aktuelle siden og kan derfra bla seg fremover og bakover i boken ved hjelp av pilknapper o.a. Enkeltbilder av kirkebok-sider kan lastes ned til egen datamaskin for privat bruk.

Denne tjenesten for navigering i og fremvisning av skannede kirkebøker på nett er blitt svært godt mottatt av publikum. Slektsgranskere utgjør hovedtyngden av brukerne. Helt siden åpningen av tjenesten i Digitalarkivet den 8. november 2005 er det blitt vist fram mellom 80 000 og 150 000 kirkebok-sider pr. døgn, og bruken er langsomt stigende etter hvert som stadig mer materiale blir lagt ut. På de beste dagene fremvises altså to bilder pr. sekund i gjennomsnitt døgnet igjennom. Sammen med brukstall i samme størrelsesorden for Digitalarkivets tjeneste for søking i databaser med transkribert kildemateriale, gjør disse på ”gode dager” Digitalarkivet til et av Norges femti mest brukte nettstedet når det gjelder antall fremviste sider.

Prestens bok til åndelig og verdslig bruk

Når kirkebøker blir nevnt i arkivsammenheng, er assosiasjonen nesten uten unntak slektsgransking. Men kirkebøkene har levd et langt og innholdsrikt liv før de kom til arkivene, og de er nå slett ikke skapt for at folk skal finne tilbake til sine røtter og sitt opphav. Slektsforskernes bruk av kirkebøkene er et klassisk eksempel på det vi kaller sekundær bruk av arkiver, men hva var i dette tilfellet den primære?

AV NINA HVEEM CARLSEN, ARKIVAR, RIKSARKIVET

Den første norske kirkeboka som er bevart, starter i 1623, men lenger sørover i Europa var kirkebøker en realitet allerede på 13-1400-tallet. Fra Tyskland spredte skikken seg til Danmark og derfra til Norge – første gang vi hører om kirkebøker i fellestriken, er i et påbud fra biskopen på Fyn i 1607 om at prestene skal føre navnelister over døpte, viede og begravde i sognet. Antagelig har enkelte danske prester ført kirkebøker allerede på 1500-tallet; den eldste bevarte danske kirkeboka er fra 1611.

“Hver Præst skal have en Bog at tegne ...”

Selv om påbud om å føre kirkebøker ikke kom her til lands før på 1680-tallet med kirkeritualet og Kristian 5.s norske lov, har vi mer enn førti kirkebøker bevart fra tiden før dette. Sannsynligvis har antallet vært adskillig høyere, men mange protokoller har ganske sikkert gått tapt på veien mot vår tid. Uansett ser det ut til at kirkebokføring har vært kjent blant norske prester tidlig på 1600-tallet og mange har tydeligvis sett det nyttige og praktiske i å lage et slikt register over embetshandlingene de utførte i sognet.

For det var kirkens eget initiativ når biskoper og proster lenge før loven i 1687 oppfordret prestene til å føre kirkebøker. Opplysningene som skulle føres inn, var register over alle døpte med foreldrenes navn og om barnet var ekte eller uekte født, altså innenfor eller utenfor ekteskap. Dessuten skulle vielser føres inn og også til en viss grad døde eller begravde.

For hvem, og til hvilket formål?

I ettertid har man fundert på om dette ble gjort utfra prestenes behov i den åndelige veilednings tjeneste, eller om det var samfunnets ønske om å registrere befolkningen som sto i fokus. Selv om prestene var statens tjenestemenn etter reformasjonen, var det vel ikke så mye statlig virksomhet som opptok dem i det daglige den første tiden. Men i takt med økt regulering og kontroll av allmuen utover på 1600- og særlig 1700-tallet, kan det nok likevel hende at tanker om registrering av befolkningens kontakt med kirken har vunnet innpass også i prestenes hoder. Et sammenfall av ulike interesser kanskje, verdslige og geistlige? Resultatet ble i alle fall at de aller fleste prestegjeld var utstyrt med kirkebok ved 1700-tallets begynnelse.

Den samfunnsnyttige funksjonen av å registrere de hellige handlinger uteble ikke. Tidlig ble prestene leverandører av informasjon til myndighetene. Det gjaldt arveskifte og rettergang, soldatutskrivning og skatteutligning, og ikke minst: Fra 1730 tallet sendte prestene årlig inn oversikter over befolkningen via prost og biskop til myndighetene. Demografiske oversikter ble ansett som viktige, og hva var vel bedre egnet enn prestenes registreringer av døpte og begravde?

Howdan fører man en kirkebok?

De tidligste kirkebøkene kom i alle størrelser og fasonger, de ble ført helt etter prestens hjerte og evne: Knudrete og knotete eller rent og sirlig, oversiktlig og romslig eller tett og uleselig, i små bøker av notatbokstørrelse eller i store protokoller en statens embetsmann verdig. De aller fleste ble ført kronologisk, det vil si at de kirkelige handlingene ble ført inn etter hvert som de fant sted, uke etter uke kirkeåret rundt. De fleste prestene laget årsskille ved første søndag i advent, kirkeårets begynnelse, og det vanligste var å markere dagene med deres kirkelige navn, ikke med måned og dato. Unntaket er når noe skjedd på en vanlig hverdag, da er kanhende dag og dato ført på, men det er tydelig at i prestenes hode har kirkeåret hatt forrang for den verdslige kalenderen når tid og sted skulle noteres.

Utover 1700-tallet ble det stadig vanligere å dele inn bøkene i ulike avdelinger for hver type kirkelig handling, slik at dåp ble ført for seg, konfirmasjoner for seg, en avdeling inneholdt trolovelser og vielser og en inneholdt begravelser. Dette ga opplagt en bedre oversikt over mengden av de forskjellige handlinger som ble utført, det ble lettere å lage statistikk og sikkert også lettere å finne tilbake til enkeltnavn og -hendelser i ettertid hvis man ikke hadde nøyaktig dato. Men som dagbok eller ”loggbook” for prest og menighet, får de inndelte kirkebøkene mindre verdi. Den kronologiske typen ga et bedre bilde av prestens og menighetslemmenes kirkelige liv fra dag til dag og fra år til år. Disse bøkene kan, fra første til siste side, leses som referater over gudstjenester og høytider, over menighetsgangen året igjennom, med travle og stille perioder, og over messefeiringens innhold. Men tatt i betraktning den bruken av de gamle bøkene som i vår tid er altoverskyggende, nemlig slektsgranskingen, er det få i dag som ikke lovpriser overgangen fra rent kronologiske til emnedelte kirkebøker. Og de senere dagsregistrene, først som eget skjema i 1820 og senere som egen bok, ga tilbake mye av den informasjonen som ble borte.

Kirkebok fra Vestby 1714-1749, forsiden på Christian Vs Norske Lov fra 1687 og kirkebok fra Aurskog 1707-1735. Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet.

Standardisering i statistikkens tjeneste

De inndelte skjemabøkene ble for alvor enerådende etter 1812. Da kom det et reskript om at kirkebøkene skulle føres etter fastsatt skjema og at klokkerne skulle føre en kopi, en duplikat av kirkeboka – som sikkerhet både for korrekt innførsel og for selve bokas eksistens. Kirkeboka og klokkerboka skulle konfereres med hverandre to ganger i året, og de skulle ikke være en natt under samme tak. Det tok litt tid før de nye bøkene ble tatt i bruk, prestene skulle få skrive ut de gamle først, men stort sett kan vi si at 18- og 1900-tallets kirkebøker er emnedelte skjemabøker med standardiserte opplysninger om navn og alder, bosted og yrke, slektninger og faddere, alt etter hvilken kirkelig handling det dreide seg om. Og prestenes rolle som leverandører av rådata til demografisk basert planlegging og statistikk økte stadig, helt fram til folkeregistrene overtok for alvor i siste halvdel av 1900-tallet.

Det var presten som oppbevarte kirkeboka, men den tilhørte embetet. Ikke alle prester delte denne oppfatningen, og det er mange eksempler på at kirkeboka fulgte med når presten byttet embete. Dette fenomenet avtok selvfølgelig med tiden, men helt opp mot vår tid har det hos enkelte prester vært en viss skepsis mot å levere fra seg kirkebøkene til statsarkivene som krevde avlevering. Regelen er likevel helt klar, kirkebøkene avleveres til nærmeste statsarkiv når siste innførsel er 80 år gammel, mens klokkerbøkene avleveres så snart de er utskrevet.

Les mer om kirkebøker

Ola Bjerås: *Kirkebøker og kirkebokføring*, arkivverket.no/arkivverket/kilder/ofte/kirkebok.html
Alf Kiil: *Arkivkunnskap. Statsarkiva*. Univ.forl. 1970
Liv Mykland: *Håndbok for brukere av statsarkivene*. Riksarkivaren skriftserie 19. Univ.forl. 2005
Nils Johan Stoa og Per-Øivind Sandberg: *Våre røtter. Håndbok i slektsgransking*. Cappelen 2001

Verdens største mikrofilmsamling ligger i Salt Lake City i USA og eies av mormonerkirkens ”Genealogical Society”.

Det norske arkivverket er representert med ni tusen ruller, som ble til gjennom 45 år. Samarbeidet mellom norske mormonere og arkivfolk har gitt store gevinster, for begge parter, men også for alle andre brukergrupper. Men i samtiden ble prosjektet oppfattet som kontroversielt, og det ble møtt med sterk motstand fra deler av norsk samfunnsliv.

Mormonere filmet kirkebøker

AV SVEIN WARBERG, RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Mormonkirken så tidlig potensialet i å mikrofotografere store informasjonsmengder. Den amerikanske teknologien, som var blitt utviklet for å effektivisere arbeidsflyten i bank- og finansinstitusjoner, begynte på 1930-tallet å få fotfeste også i arkivinstitusjoner som hadde behov for å sikre uerstattelig materiale for fremtiden. Allerede i 1938 inngikk kirkesamfunnet avtaler med nasjonalarkiver i Sentral-Europa og startet systematisk filming av personrelaterte arkiver som var relevante for slektsforskning.

Før utbruddet av 2. verdenskrig hadde mormonerne ikke rukket å starte noen prosjekter i Skandinavia. Men rett etter frigjøringen ble fokus også rettet mot oss

her nord, og det var tilsynsmannen for Den genealogiske forening i Norge, Hilmar Freidel, som fra sentralt hold i Salt Lake City fikk i oppdrag å undersøke muligheten for å starte opp i Norge. Freidel var en sentral skikkelse med flere tillitsverv innenfor kirkens Oslo-gren. Han og kona Paula var profesjonelle genealoger og var særlig opptatt av å organisere det slektshistoriske arbeidet.

Hilmar skriver i sitt aller første initiativ, rettet direkte til riksarkivar Asgaut Steinnes, 13. august 1945:

“Etter samtalen med Dem i dag festet den tanke seg mer og mer at jeg selv kunne påta meg å fotografere bøkene. Litt øvelse har jeg i fotografering fra før, og så er saken den at jeg som genealog har min lønn enten jeg gjør det

Riksarkivar
Asgaut Steinnes.

Avisutklipp fra debatten om mormonernes kirkebokfilming i 1948 og 1960. I Riksarkivets husarkiv.

Handel med de avdøde

ET er ikke grenser for hva man kan få for dollar, skriver Nors

ene eller det andre på området. (...) Jeg skal skrive etter et apparat i Amerika, samt film. Jeg antar dokumentfilm er det beste å bruke. Selv om Deres forslag om en dame til å fotografere med arkivets eget apparat godt kan anerkjennes av oss om De heller vil ha den ordning, så om vi da eventuelt kunne få bruke vårt eget apparat selv, og da gjerne i arkivene utenom Oslo?”

Riksarkivar Steinnes må ha vært med på Hilmar Freidels tanker fra første stund og så straks fordelene for Arkivverket i det han skisserte. Uten engang å måtte betale for det, kunne vi få beskyttet det mest utsatte og etterspurte materiale, både mot tap i tilfelle krig eller andre katastrofer og mot slitasje og nedbrytning gjennom bruk på lesesalene ved å erstatte originalene med kopier. Kopier kunne også distribueres bredt slik at både mormonere og andre slektsgranskere strengt tatt ikke behøvde å oppsøke lesesalene.

I august 1947 kom endelig den formelle henvendelsen fra øverste leder for Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige i Norge med lista over hvilke arkiver de ønsket at filmingen skulle omfatte, i prioritert rekkefølge: kirkebøker, folketellinger og manntall, skifteprotokoller, og til sist annet materiale av slektshistorisk interesse som går lenger tilbake i tid enn kirkebøkene.

I stor grad var dette materiale som befant seg i landets fem statsarkiv, og begrensningen oppad i tid gikk til ca. 1865-1870. Etter å ha gått en runde med statsarkivarene ga riksarkivar Steinnes 22. september 1947 mormonerne

Våre forfedre blir mormoner

Har De en mormoner som nær eller fjern slektning kan De regne ved at Deres forfedre etterhvert blir innrullert i Mormonerkirken. Det gjøres ved at opplysninger om avdøde personer innhentes eks. gjennom fotografering av kirkebøker og når de viktigste personalia er innhentet kan en slektning av den døde la seg døpe å vegne av den forlengst henfjerne kristne og innlemme ham i mormonerkirken.

tillatelse til at de kunne starte å filme, men på bestemte vilkår. Blant annet skulle den originale negativfilmen bli Arkivverkets eiendom. Mange kirkebøker fra før 1865 lå fremdeles ute hos sokneprestene. Den siste landsomfattende avlevering hadde funnet sted i 1929 og den hadde bare omfattet bøker frem til 1840. Derfor tok Riksarkivaren opp med departementet ønsket om en ny landsomfattende avlevering, helst helt opp til 1880-1885.

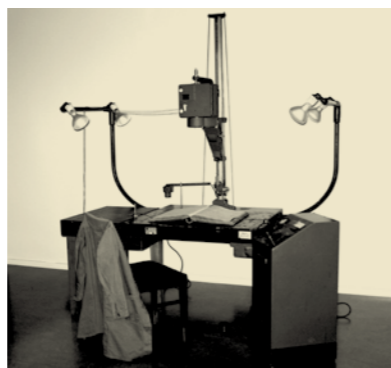
Dermed ble planene om den forestående filmingen kjent utenfor Arkivverket. Ryktet om at Arkivverket var i ferd med å ”utlevere” kirkebøkene til et amerikansk, ”fremmed” trossamfunn spredte seg raskt, og for pressen var dette hete saker. Protester fra alle nivåer i Den norske kirke strømmet inn fra hele landet, og sommeren 1948 gikk med til å samles om en felles protest gjennom Oslos biskop, Eivind Berggrav. I september 1948 skrev han:

“At de norske mormoner har ordnet saken ved å overlate kontraktskrivningen med riksarkivaren til en ”Genealogisk forening” – tilsynelatende bare interessert i legal arkiv- og slektsforskning – forandrer ingen ting. Når de har slik bruk for kirkebøkene, er det fordi deres merkelige lære går ut på at en nulevende bare kan la seg døpe ”stedfortredende” til fordel for forfedre i rett oppstigende linje. (...) Synspunktet har åpenbart vært det økonomiske at Staten på dette vis kunne spare penger ved å la disse menneskene få sin vilje. De lar jo Statens arkiv få gratis kopi av alle kirkebokfotoene, og dermed kan vi sikre arkivstoffet bedre enn nu. Men Norge selger vel ikke sine forfedres navn og ære for en

Statsråden vil ikke stanse mormonernes fotografering

Helge Sivertsen henviser til toleransen

Representanten Hans Ommestad (Kr. F.), Sogn og Fjordane stilte i går i Stortinget statsråd Helge Sivertsen et begrunnet spørsmål om mormonernes fotografering av våre kirkebøker. Representanten rekapitulerte bakgrunnen: Mormonerne er nå for annen gang i ferd med å fotografere millioner sider av gamle kirkebøker, eldre enn 60 år. Om medal kunne ikke skjønne at disse utlendinger hadde hjemmel for slikt arbeid. Det er noe helt annet enn å bruke bakene til situ-

Avisutklipp fra debatten om mormonernes kirkebokfilming i 1960. I Riksarkivets husarkiv.

Riksarkivets eldste mikrofilmkamera. Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet

slik pris? Oslo biskop oppfordrer herved Kirkedepartementet til å stanse denne fotografering og i stedet å føre opp på statsbudsjettet en årlig bevilgning til riksarkivaren til den arkivfotografering som han anser nødvendig for legitime norske interesser.”

Riksarkivarens ønske om avlevering ble i lys av dette lagt på is, men fotograferingen ble allikevel satt i gang, uten innsigelser fra departementet. Et helt nytt kamera var tatt inn fra USA og dels ombygget av firmaet J.L. Nerlien for å tilfredsstille Riksarkivets krav. Den 10. juni 1948 kunne Hilmar Freidel endelig sette seg bak spakene og gjøre sine aller første opptak. Muligens i påvente av en avklaring om kirkebøkene, valgte man å starte opp med folketellingene fra 1801 og 1865 og de eldste manntallene fra 1660-åra og 1701. Freidel fikk anledning til å sitte i arkivet langt utover vanlig kontortid, og utpå høsten ble også kona Paula med for å avlaste ham. For å holde orden på opptakene delte de arkivsakene mellom seg og etablerte hver sin serie: HF og PF.

I løpet av 1949 var de foreløpig ferdige i Oslo. Kameraet ble pakket ned og sendt til Statsarkivet i Bergen hvor de begge arbeidet videre. I 1950-51 fortsatte de som omreisende fotografer i statsarkivene i Trondheim, Hamar og Kristiansand. I mai 1951 kunne de endelig si seg ferdige. Til sammen hadde de da produsert 3662 ruller 35 mm film med i alt 2,5 millioner bilder. De hadde måttet nøye seg med de kirkebøkene som allerede var i statsarkivene, men for å utjevne fraværet av de

nyere kirkebøkene, hadde de i stedet filmet duplikatene, klokkebøkene, helt frem til 1890. Hilmar Freidel hadde alene stått for 2/3 av filmene, og ennå er hans serie den mest ruvende i Riksarkivets mikrofilmsamling.

Til tross for sterk motstand, ikke minst fra dem som skapte kirkebøkene – prestene – ble den første etappen mormonfilming relativt smertefritt gjennomført, og resultatet sto helt i forhold til forventningene. I 1953 ble originalfilmene formelt levert Riksarkivaren og i samarbeid med Nerlien i Oslo ble det produsert kopier til bruk på lesesalene, slik at originalene kunne tas ut av bruk. Fra sin kopi kunne mormonerne produsere kopier for distribusjon innen egne rekker. Mormonkirkens ledelse i Salt Lake City synes det var et ”hårdt forlangende” at Riksarkivet fikk beholde kamerafilmene. Riksarkivar Steinnes må ha fått til noe ganske unikt, for ingen andre nasjonalarkiver i Europa stilte noen gang et slikt ultimatum. De nøyde seg med kopier.

Bare noen måneder senere blusset det opp igjen i pressen. Aftenposten refererte da at både den russiske avisa Izvestija og Moskva Radio skal ha anklaget mormonerkirken for å ha ”mikrofotografert de norske kirkebøker på vegne av det amerikanske statspolitiet FBI”. Verken Riksarkivaren eller andre norske myndigheter kommenterte påstanden. Men den ble tilbakevist fra sentralt hold i Utah med at ”arbeidet med å studere kirkebøkene fant sted lenge før kommunismen ble fastlagt som politisk læresetning”.

Gjennom hele 1950-tallet arbeidet Hilmar Freidel videre med å kartlegge relevante norske arkiver, med tanke på videre mikrofilming. Rapportene han sendte til Utah resulterte i at det i 1958 kom i stand en avtale om å gjenoppta filmingen. Denne ble organisert etter samme prinsipper som sist, men nå med kontinuerlig drift på tre kameraer; ett i Oslo, ett i Hamar, Kristiansand og Stavanger og ett i Bergen og Trondheim. Det var svenske og finske fotografer som betjente kameraene, med Hilmar Freidel som norsk koordinator. Filmene ble sendt til Stockholm for fremkalling og kontroll. Også denne gangen fikk Steinnes sikret seg retten til å beholde kamerafilmene som norsk eiendom.

Filmingen skjedde fra 1959 til 1963. Da var det blitt filmet 3857 ruller med over tre mill. bilder. Materialet var langt mer sammensatt denne gang enn i den første filmingen. I statsarkivene ble kirkebøker som ikke var kommet med 10-12 år tidligere tatt først. Deretter ble folketellingene fra 1875 og 1900 samt militære ruller og emigrantprotokoller tatt. I Riksarkivet ble atskillige hyllemetre med militære ruller og manntall, jordebøker, lensregnskaper, amtsregnskaper, fogderegnskaper og genealogiske samlinger tatt med. Statsarkivet i Trondheim fikk dessuten med tingbøker og lagtingsprotokoller frem til 1800, både for sitt og Statsarkivet i Tromsø distrikt, i tillegg til noe egenartet materiale for de nordafjelske områdene.

Heller ikke denne runden med filming fikk gå upåaktet hen. I 1960 ble det kjent i pressen at mormonerne igjen var i gang med filming i norske arkiver. Saken fikk sin endelige avklaring i Stortingets spørretime 19. mai 1960, der Kirke- og undervisningsminister Helge Sivertsen slo fast ”... at departementet ikkje godt kan setja forbod mot den fotografering av gammalt arkivmateriale som arkivverket har gjeve løyve til.”

I 1981 til 1993 ble nye filmer tatt opp. Denne gangen skjedde all filmingen i Oslo ved Kodak Norge AS. Det ble filmet rundt 1,5 mill. nye bilder, av kirkebøker, sjøfartsruller, borgerskapsprotokoller, folketellingslister,

skifteprotokoller mv., samlet på tre nyopprettede serier; NOR1, NOR2 og NOR10. Mormonerne kunne si seg svært godt fornøyd, og Norge var det landet de hadde hatt aktiviteter i, hvor man var kommet mest à jour. Arkivverket hadde fått sikkerhetsfilmet mye materiale med dårlig papirkvalitet og høy fare for ytterligere nedbrytning, uten protester fra noe hold.

I de senere åra har Arkivverket bygget opp sine egne tjenester på området. Vi står ikke lenger på bar bakke og er avhengig av ”drahjelp” fra mormonere eller andre til å gjennomføre viktige, nasjonale sikrings- og tilgjengeliggjøringstiltak. Fra 1990-tallet og frem til i dag har vi selv produsert 7 mill. bilder, like mye som alle mormonfilmingene til sammen. Men det arbeidet mormonerne nedla har vært både initierende og mønsterdannende for våre aktiviteter. Filmsamlingen de har etterlatt holder høy kvalitet, og nå blir de eldste mormonfilmene skannet for å danne grunnlag for digitaliseringen av kirkeboksbilder. Da riksarkivar Steinnes i sin tid sikret oss retten til å beholde originalfilmene, visste han ikke at han dermed skulle komme til å gi oss en ytterligere eksklusivitet. De originale filmene, uten informasjonstap og forringelse ved kopiering, er det aller beste utgangspunkt for å skape høy kvalitet på de digitale bildene.

Ved filmingen fra 1959 til 1963 ble det etablert separate serier for hvert av arkivene; NR = Riksarkivet, NO = Statsarkivet i Oslo (den gang inkl. Buskerud, Vestfold og Telemark), NH = Statsarkivet i Hamar, NC = Statsarkivet i Kristiansand, NS = Statsarkivet i Stavanger, NB = Statsarkivet i Bergen, NT = Statsarkivet i Trondheim og NM = Statsarkivet i Tromsø.

Hva skal mormonerne med kirkebøkene?

Mormonerne – eller Jesu Kristi kirke av de siste dagers hellige – sitter på en ufattelig mengde persondata samlet inn fra hele verden.

AV NINA HVEEM CARLSEN, ARKIVAR, RIKSARKIVET

I mormonernes hovedsenter i Utah finnes flere millioner mikrofilmruller og -kort med kopiert materiale fra kirkebøker og andre genealogiske kilder. I 1999 ble det åpnet et nettsted, www.familysearch.org, som gir tilgang til et hav av lister og persondata for folk over hele verden. Kirkens egne tall fra 2003 antyder 957 millioner søkbare navn og over 10 milliarder treff så langt. Det er ikke ren hobbyvirksomhet som får kirken til å anvende millioner og milliarder av dollar for å øke volumet og komplettere samlingen av slektsdata så godt de kan formå. Nei, her er det langt alvorligere ting om å gjøre, nemlig spørsmålet om evigheten – verken mer eller mindre.

Evige familieband

Mormonerne tror – som de fleste andre troende – på et liv etter døden, et liv i evigheten. Mer spesielt tror de på familiens evige eksistens, at det ekteskap, den familie som er stiftet eller beseglet innenfor deres kirke, også vil opprettholdes på den andre siden av døden. Dermed opprettes det helt spesielle bånd og forpliktelser overfor egen familie, både i nåtid og fortid, spesielt overfor dem som ikke har hatt sjansen til å høre eller ta imot det glade budskapet som forkynnes av Jesu Kristi kirke av de siste dagers hellige. Og disse familiemedlemmene finner man ved hjelp av genealogiske kilder og aktiv slektsforskning.

Besegling i tempelet

”Siste-dagers-hellige templer er ikke vanlige møtehus. De er oppført for spesielle, familieorienterte ordinanser som skal forene familiemedlemmer for evigheten...” forklares det på kirkens norske nettside. Templene blir brukt til å besegle familieband, og om nødvendig gjøres dette ved hjelp av stedfortredere. Man kan på vegne av et familiemedlem bli døpt eller viet innenfor tempelets ritualer og på den måten utføre ordinansen for dem, slik at vedkommende får sjansen til å ta del i den evige familiegjenforening i den åndelige verden på den andre siden av døden.

Med dette perspektivet blir slektsforskning noe langt mer enn en hobby. Når evigheten bokstavelig talt er perspektivet, skal vi ikke undre oss over hvor store ressurser og krefter det legges i dette arbeidet. Det er en dyp religiøs forpliktelse som ligger bak mormonernes sterke og prioriterte engasjement i dette feltet, og som har ført til at de har verdens største og mest benyttede samling av slekthistoriske data både på nettet og i sine gemmer i Salt Lake City, Utah, USA.

Mormonernes tempel i Salt Lake City, Utah, USA

Bringer ut ei bokhylle om dagen

AV LEIF THINGSRUD
ARKIVAR, RIKSARKIVET

Det er i Riksarkivets underetasje det skjer. I Avdeling for konservering og konvertering sitter de som bringer Arkivverkets mest brukte materiale ut til de tusen hjemme-PCer. Der blir mikrofilmene med kirkebøker skannet, slik at de kan legges ut på Digitalarkivet.

- Så langt er vi ferdige med å skanne de 16 mm-filmene vi har produsert i Riksarkivet de siste årene. Det er nærmere en million sider, fra over to tusen kirkebøker. Nå går vi over på de eldre 35 mm-filmene fra mormonerne, forteller seksjonsleder Svein Warberg. Innen 2008 skal alle de drøyt elleve tusen kirkebøkene som finnes på mikrofilm, kunne studeres ved dataskjermene i de tusen hjem.

Vi vil ikke lenger mikrofilme kirkebøker, men håper at vi etter hvert skal komme i gang med å fargeskanne direkte fra bøkene. Dette ligger nok minst halvannet år fram i tid, så de kirkebøkene du ikke kan få på film på lesesalen, de vil heller ikke bli tilgjengelige på nettet på en stund. De fleste er også så nye at de fortsatt er klausulert.

Alt blir lesbart

- Hvor mange bilder klarer dere å skanne på en dag?
- Vi kan nok klare ti tusen nå. Snittet i fjor var tre tusen, men nå er vi mer innkjørt – og vi har to maskiner, forteller Jøran Zahl Marken, som sammen med Åge Mathisen sitter bak filmskannerne store deler av dagen.
- Og vi har de aller beste skannerne som finnes for formålet, legger Warberg til.

- Mye er lite lesbart på filmene. Blir det bedre nå?
- Ja, svarer Warberg overbevisende. De filmene som ligger ute hos brukerne, er kopier av kopier av de

originale filmene. Vi skanner originalfilmen. Dessuten, om du ikke kan lese bildet direkte på skjermen hjemme, kan du laste det ned på din egen maskin og justere lys og kontrast i et hvilket som helst bildebehandlingsprogram.

- Så dere justerer ikke for over- eller undereksponeeringer når dere skanner?
- Jo, store avvik tar vi, sier Marken, men vi kan ikke justere bilde for bilde. Da vil arbeidet ta alt for lang tid.

Bildene lagres først i TIF-format. Da opptar hvert bilde 14 megabyte. Deretter konverteres de via PNG-format til JPG-format, slik at de blir på bare 450 kilobyte, og dermed mye lettere å laste ned hjemme i stua.

Indeksering er publisering

Indeksering betyr å sette elektroniske merkelapper på bildene, slik at brukeren finner det han eller hun er ute etter raskest mulig. I dette tilfellet begrenser indekseringen seg til å markere sidetall for de ulike listene i boka, slik at man lett kan ”bla” seg til riktig område for å lete som i den originale boka.

- Indekseringen er en dobbelt så stor jobb som skanningen, forteller Warberg. Dette arbeidet gjøres i statsarkivene, som tar for seg kirkebøkene fra sitt distrikt. I hvert statsarkiv er det to-tre personer som gjør dette ved siden av alle andre gjøremål. I tillegg sitter to personer på deltid i Riksarkivet.

- Dette arbeidet kom i gang senere, så bare halvparten av det som er skannet er indeksert, skyter Marken inn.

- Men, legger Warberg til, det som indekseres den ene dagen er ute på nettet neste dag. Derfor er det alltid nyheter på Digitalarkivet.

Kirkebøker som historisk kilde

Lysakergrenen av Marstranderekten ble fotografert på Gol en gang mellom 1901 og 1906 av Embrik T. Braaten. Han var den første i Norge som hadde et transportabelt fotoatelier. Utsnitt. Original i Riksarkivet (Pa 1313 H4_2_28).

Kirkebøkene inneholder mange opplysninger som kan være interessante brikker til et bilde av det gamle samfunnet. De er ikke bare en kilde for slektsforskere, men også for andre historieinteresserte. Hva kan vi finne informasjon om?

AV SYNNE STAVHEIM, SENIORRÅDGIVER, RIKSARKIVET

Opplysningene i kirkebøkene gir informasjon på individnivå innenfor et begrenset område, nemlig kirkesognet. Sammen med folketellingene kan kirkebøkene derfor gi mye viktig informasjon om befolknings sammensetning og sosiale forhold innenfor et område. Lokalhistorikere og demografer er derfor typiske grupper som er opptatt av kirkebøkene som kilder til sin virksomhet.

I prinsippet skal de eldste kirkebøkene omfatte hele befolkningen. Alle nordmenn var etter loven medlemmer av den evangelisk-lutherske statskirken. Før dissenterloven kom i 1845 var det forbud mot å utøve andre religioner eller være medlem av religiøse sekter. Det året ble det mulig å etablere kirkesamfunn utenfor statskirken. Med denne retten kom også retten til å melde seg ut. Retten omfattet alle, også de som ikke hadde til hensikt å melde seg inn i et nytt trossamfunn. Presten skulle føre inn opplysninger om inn- og utmeldinger i kirkeboka. Eget skjema for dette kom først med kirkebokskjemaet i 1877.

Kirkebøkene ble ikke skapt for å registrere de demografiske hendelsene som fødsel, giftermål og død, men derimot de forskjellige geistlige embetshandlingene: dåp, konfirmasjon, vigsel og begravelse. Vi kan begynne å følge en person med at hun ble ført inn i dåpslisten. Siden kan vi finne henne igjen i vaksinasjonslistene (koppevaksinasjon), konfirmasjonslistene, vigselstene, eventuelt i listene over inn- og utflyttede og til slutt i begravelleslistene. Men det kan ta tid å finne fram til

opplysningene. Kanskje har den vi leter etter flyttet, og må finnes igjen i en annen kirkebok i et annet kirkesogn.

Det er mange spørsmål å undre seg over i jakten på opplysningene. Hvor lenge kan vi følge innførlene til den samme presten? Ny håndskrift i boka innebærer som regel at en ny prest har overtatt. Det var dessuten ikke alltid presten som skrev. Av og til kunne også klokkeren stå for registreringen i kirkeboka. Hvordan førte presten boka? Ser det ut til at han har ført inn alle døpte i året samtidig? Eller er de ført inn kronologisk etter hver dåpsøndag? Blekket og måten å skrive på kan kanskje gi oss opplysninger om dette. Det var nemlig ikke uvanlig at presten skrev dåpsbarna opp på lapper som han senere førte inn i kirkeboka. Slike lapper kunne bli borte eller glemt, og barnet ble dermed ikke ført inn i kirkeboka. Dette kan være en grunn til at det kan være et visst underskudd i fødselstallet i forhold til de demografiske hendelsene.

Den demografiske kildeverdien kan først utnyttes fullt ut ved familierekonstitusjonsmetoden. Dette innebærer at opplysninger om samme person fra flere kilder lenkes sammen. I tillegg innebærer metoden rutiner for å koble ferdiglenkede personer sammen i familier og andre sosiale nett. På denne måten kan man skaffe seg god oversikt over befolkningen i et lokalsamfunn i fortida. Metoden er imidlertid svært tidkrevende, og mange vanskeligheter må overvinnes ved registrering og behandling av datamaterialet.

Om sosiale forhold

De som arbeider med historiske undersøkelser av helsemessige og sosiale forhold, kan finne mye spennende i kirkebøkene. Listene over trolovede på 16- og 1700-tallet og senere listene over viede kan fortelle oss om alder ved giftemål og om når på året folk valgte å gifte seg. Vi kan også finne ut hvem som fant hverandre. Hentet odelsgutten kjæresten fra nabogården eller kom hun fra en annen bygd?

Etter loven skulle folk være gift før de satte barn til verden. På 16- og 1700-tallet kunne man risikere bøter og straff om barnet ble født mindre en ni måneder etter vielsen. I kirkeboka ble dette registrert som "leiermål". Men det var svært sjelden prestene var så nidkjære. Betegnelse "ekte" og "uekte" barn om barn født innenfor eller utenfor ekteskap, ble brukt i kirkebøkene langt opp i vår egen tid. Etter 1917 hadde ugifte mødre plikt til å oppgi navnet på barnefaren, og dette ble registrert i kirkeboka. Vi kan også finne opplysninger om adopsjoner.

I mange tilfeller er yrke oppgitt i forbindelse med opplysninger om dåp, vielse eller begravelse, som for eksempel "gaardbruger", "husmand" eller "inderst". Opplysninger om sosial status er ikke systematisk registrert i kirkebøkene og varierer mye over tid, men de er et fint supplement til folketellingene i denne sammenhengen. Det gir et bilde av hvilke yrker og funksjoner eller levebrød menneskene i lokalsamfunnet hadde. Ved hjelp av dåpslistene kan vi finne ut hvor

gamle barna var da de ble døpt. Vi kan studere størrelsen på barneflokkene på de forskjellige gårdene i sognet og finne ut hvor mange år det var mellom søsken. Når søsken er tvillinger, står dette ofte kommentert i marginen i dåpslistene.

Vi kan ikke si hvor mange barn en kvinne hadde født ved å se på dåpslistene alene. Vi må også undersøke listene over dødfødte barn. Barn som døde før de ble døpt, ble som regel ført rett inn i begravelleslistene. Vi må derfor søke flere steder i kirkebøkene for å kunne si noe om dette. Det var dessuten ulik praksis til ulike tider hvordan dødfødte barn ble registrert. Dette kan føre til usikkerhet i beregningen av dødelighet på grunnlag av kirkebøkene.

Opplysningene om dåpsbarnas faddere er en interessant kilde til sosiale relasjoner. Hvordan var barnas nettverk? Var fadderne statuspersoner i bygda, naboer eller slektninger?

Kirkebøkene skulle inneholde lister over de som flyttet til og de som flyttet fra prestegjeldet. Dette er en del av det faste skjemaet fra 1812. I 1820 skulle også formålet ved flyttingen oppgis. Opplysningene om flytting er i mange tilfeller mangelfulle. Mange lot være å melde flytting til presten. Lensmannen og politimesteren overtok flytteregistreringen omkring 1900.

Om skikker og kirkelige tradisjoner

I det gamle samfunnet var det påbudt at barna skulle døpes. Kraften i dåpens sakrament var også viktig i den folkelige forestillingsverdenen. Hvis barna ikke ble døpt, var de truet av overnaturlige krefter som kunne gå ut over deres helse og sikkerhet. Disse forestillingene var viktige i forhold til folks oppslutning om dåpen. Barn som ble for tidlig født eller som virket svakelige, ble ofte hjemmedøpt, enten av presten, jordmoren eller en av barnets slektninger. Hjemmedåp måtte stadfestes i kirken senere. I dåpslistene i kirkebøkene står det anmerket om et barn var hjemmedøpt og når det fikk kirkelig stadfesting. Opplysningene i dåpslistene kan gi oss kunnskaper om dåpsskikkene i området. Hvor tidlig

Heile byen kledde seg i finstasen da det nye kongeparet kom til Stavanger 26. juli 1906. Det blei bygd fleire kongeportalar, og den eine var delvis gjort av blikkboksar. Kongeparet kom jo til hermetikkbyen Stavanger! Foto: Hannchen Jacobsen. Statsarkivet i Stavanger (Pa 1325).

Detalj fra brudeforkle fra Stamnes. Foto: Gunvor Trætteberg ca. 1945. Original i Riksarkivet (Pa 425 U_103_534) – utsnitt.

Kvinnedrakt fra Ullensvang, 1940. Foto: Gunvor Trætteberg. Original i Riksarkivet (Pa 425 U_103_70_1) – utsnitt.

Ein av dei tre kongeportalanene i Stavanger stod i krysset Kirkegata/ Breigata med kroningsfotografen Carl Kørner sitt atelier i Breibakken til høgre på biletet. Foto: Hannchen Jacobsen. Statsarkivet i Stavanger (Pa 1325).

ble barnet døpt etter fødselen? Var det mange barn som ble hjemmedøpt?

Kirkebøkene er en enestående kilde til navneskikker, både når det gjelder fornavn og etternavn. Valg av fornavn kan fortelle mye om kulturen barna vokser opp i. Alle perioder har sine motenavn, og i mange tilfeller spiller også familiens sosiale status en rolle når barn skal få navn. I kirkebøkene kan man studere oppkallings-skikkene som eksisterte i ulike landsdeler og sosiale lag. Oppkalling av barn skulle mange steder foregå etter bestemte mønstre. Skrivemåten kunne variere og ha lokale varianter som ikke fantes andre steder. Bruken av enkelte fornavn kunne også begrenses til lokale områder. Vi kan studere hvordan skikken med etternavn utvikler seg. I de eldste kirkebøkene finner vi skikken med patronymikon. Barna får fars fornavn med –son/-sen eller -datter som "etternavn" som i Kari Pedersdatter og Ole Hansen. Der gårdsnavn blir nevnt, betegner de som regel bare stedet folk bodde. Etter 1900 ble det mer og mer vanlig å bruke gårdsnavnet som etternavn. Alle som ble døpt etter 1. juli 1923 skulle ha et fast etternavn. Dette skulle føres inn i dåpslista.

Første gang en kvinne gikk i kirken etter en fødsel ble hun introdusert på nytt for menigheten. Hun ble ført inn i kirken av presten. Disse kvinnene omtales gjerne som *inngangskoner* eller *introduserede* i kirkebøkene. Mange steder var dette en høytidsdag for kvinnen, men enkelte steder var det knyttet forestillinger om urenhet og skam til denne skikken. Praksisen med inngangs-

koner holdt seg til ut på 1900-tallet i enkelte deler av landet. Kirkebøkene er en kilde til opplysninger om denne skikken, og de kan brukes sammen med tradisjonsopptegetninger og minnemateriale til å studere bakgrunn og praksis.

Om helseforhold

Først i 1877 ble det vanlig å registrere dødsårsaker i de norske kirkebøkene. Før dette ble dødsårsaker registrert mer sporadisk. Begravelleslistene kan gi dramatiske vitnesbyrd om hvilke prøvelser menneskene var utsatt for. Ulykker og selvmord ble ofte registrert før det var vanlig å oppgi dødsårsaker. Store ulykker som ras eller brann kunne føre til mange døde. Det gjør dypt inntrykk å lese begravelleslistene i tilknytning til slike hendelser.

I tider med dårlig tilgang til mat var folk mindre motstandsdyktige mot sykdommer som kunne ende med døden. I begravelleslistene kommer det tydelig fram at i slike perioder kunne døden ramme tidlig og brutalt.

Dødsfall etter smittsomme sykdommer ble registrert i ulik grad i de forskjellige kirkesognene. Det finnes ikke mange kilder til helseforholdene i det gamle samfunnet. Kirkebøkene er dermed også en viktig kilde til betegnelser på sykdommer i fortida. Hva var egentlig nervefeber og blodsott? Diagnosene som oppgis er også ofte usikre, fordi lege sjelden var til stede ved dødsfallet.

Alle som ble koppevaksinert etter 1810, skulle ha en attest på vaksinasjonen. Attestene skulle vises til presten som undertegnet dem og registrerte personene i kirkeboka. I bøkene finner man derfor vaksinasjonslister. Attesten var et viktig dokument. Ingen kunne bli konfirmert eller gift uten å legge fram vaksinasjonsattest.

I vaksinasjonslistene kan vi finne informasjon om barna som ble vaksinert og hvilken alder de hadde, vaksinasjonsdato og attestdato ble registrert. Vi finner også opplysninger om foreldrenes navn, og det er ofte også registrert hvem som vaksinerte barna. ”Hjelpvaksinatøren”, helsemyndighetenes forlengede arm i distriktene, var ikke knyttet til helsearbeid gjennom sin egentlige profesjon. Allerede fra starten var det som regel personer fra lokalområdet som sto for vaksinasjonen. Det var ofte vanlig at klokkeren, læreren eller jordmora hadde denne oppgaven. I kirkeboka kan vi studere vaksinasjonspraksis ved å se på hvor mange som ble vaksinert hver dato. Oppsøkte folk vaksinatøren eller besøkte han gårdene? Etter vaksinasjonen skulle vaksinatøren kontrollere om vaksinen hadde gitt utslag. Da har sannsynligvis den vaksinerte møtt opp hos vaksinatøren igjen for å kontrollere vaksinen. Dette står det nærmere om i vaksinasjonsattestene presten utstedte.

Hvis man hadde hatt kopper og overlevd, førte dette til livslang immunitet mot sykdommen. Naturlig immunisering var derfor den andre måten som beskyttet mot kopper. Med påbudet om vaksinasjon i 1810, innførte derfor prestene ofte en rubrikk i konfirmasjonslistene i kirkeboka for anførsler av ”om haft Børnekopper eller vaccineret”. I denne rubrikken skrev presten ”vacc” for de vaksinerte, eller han noterte at konfirmanten hadde overlevd sykdommen og blitt immunisert på ”naturlig” måte. Vi finner naturlig nok flest konfirmanter med anførselen ”naturlige kopper” på begynnelsen av 1800-tallet, men antallet synker raskt etter innføringen av vaksinasjonen. Prestens plikt til å bokføre vaksinerte falt bort i 1868.

Gjennom studier av kirkebøkene kan vi også finne fram til opplysninger om jordmødres assistanse ved fødsler, om antallet dødfødte barn og om barseldødelighet. Det knytter seg imidlertid medisinske og metodiske spørsmål til disse problemstillingene. For å studere barseldødelighet kan man lenke sammen opplysninger fra begravelseslistene og dåpslistene. På den måten kan man finne ut om det er sjanse for at noen av kvinnene som døde i sin fruktbare alder, døde som resultat av en barnefødsel. Barseldødeligheten inneholder imidlertid en skjult dimensjon, fordi enkelte av kvinnene døde før barna ble født. Disse barna vil derfor ikke stå i dåpslistene, og det er derfor ikke mulig å finne ut om dødsfallet skyldes barnefødsel.

Det var ofte jordmoren som meldte fra om dødfødsler til presten. Vi vil derfor finne opplysninger om jordmødrenes assistanse bare i de tilfellene det gikk galt. Dette er likevel interessant, fordi vi har så få kilder til etableringen av det offentlige helsestellet på begynnelsen av 1800-tallet.

Også i samtida kunne opplysninger fra kirkebøkene brukes til andre formål enn det opprinnelige. Prestene kunne gi opplysninger ved arveskifte, rettergang, soldatutskrivning og utligning av skatt på grunnlag av registreringer i kirkebøkene. Opplysninger fra kirkebøkene ble sammenfattet av prestene og sendt via prostene til biskopene. Disse ble brukt til å produsere statistiske innberetninger om fødte, viede og døde til de sentrale myndighetene. Som demografisk kilde hadde derfor kirkebøkene verdi fra første stund.

AV BENTE KOPPERDAL HERVIK
FØRSTEKONSULENT/ARKIVAR
STATSARKIVET I BERGEN

Kyrre – standard for registrering av kyrkjebøker i Noreg

Kyrre er ein standard for registrering av kyrkjebøker som Digitalarkivet har fått laga. Han er utvikla i samarbeid med Avdeling for elektronisk arkiv i Riksarkivet. Første versjon vart lansert i desember 2005. Neste versjon er planlagd i løpet av året.

Målet med Kyrre er å gjera registrering av kyrkjebøker lettare. Standarden inneheld klare arbeidsinstruksar. Dessutan vert kyrkjeboksdatabasane betre tilrettelagde for søk i Digitalarkivet og for sikring gjennom langtidslagring i Avdeling for elektronisk arkiv i Riksarkivet.

Arbeidet med standarden kom først i gang fordi ein såg behovet for eit fast oppsett for vising av kyrkjebøker i Digitalarkivet. Det var med andre ord i utgangspunktet ikkje snakk om å utarbeida instruksar for registrering, men å laga eit oppsett for vising av allereie registrerte kyrkjebøker. Etterkvart som arbeidet vart kjent, viste det seg at mange av dei som registrerer kyrkjebøker, også ynskte klarare retningslinjer for dette arbeidet. Difor vart det bestemt at det også skulle utarbeidast instruksar for registrering av kyrkjebøker, noko tilsvarande Histform, som er standarden for registrering av folketeljingar i Noreg.

Registrering etter Kyrre

Kyrre skal kunna brukast for alle kyrkjebøker, frå dei eldste 1600-tals bøkene til dei som vert til i dag. I den eldste tida vart dei aller fleste førte i fritekst, ikkje etter faste skjema. Difor viser dei stor variasjon i føringsmåten.

Sidan Kyrre er laga for ein kjeldetype med så pass store variasjonar som kyrkjebøkene, er det ein nokså open standard. For kvar av dei aktuelle listetypane

i kyrkjebøkene er det ført opp aktuelle felt som kan nyttast, og felt for kva for personar eller roller som skal takast med. Standarden har også instruksar for korleis felta skal fyllast ut, og for kor dei ulike opplysningstypane skal forast. Kva for felt som er aktuelle, vil dermed variera frå bok til bok. Korleis rubrikkane i kyrkjeboka er fylte ut, varierer også svært mykje. Kyrre gjev overordna retningslinjer, men ikkje så detaljerte instruksar at den dekkjer alle variasjonar, føringsmåtar og tenkjelege problem ein kan koma over under registreringsarbeidet. Det er difor oppretta eit eige debattforum for kjelderegistrering i Digitalarkivet der ein kan diskutera konkrete problem ein kjem over. Digitalarkivet har lenke til debattforumet.

Vegen vidare

I den nye versjonen av Kyrre som etter planen kjem seinare i år, skal ein del feil og manglar frå første versjon verta retta opp. Fleire lokale registratorar har gjeve uttrykk for at dei ynskjer ein mindre open standard, og dei vil at fleire av dei mest vanlege problema dei støyter på under arbeidet, skal verta omhandla. Dette vil me prøva å skriva meir om i den neste versjonen.

Feltoppsettet i Kyrre vert presentert i Digitalarkivet, men førebels er det ikkje krav om at alle databasar skal registrerast etter standarden. Me oppfordrar no likevel alle som går i gang med registrering, om å ta utgangspunkt i Kyrre. Målet vårt er at alle kyrkjebøker som skal leggjast ut i Digitalarkivet frå og med oktober 2006, skal vera tilpassa denne standarden.

Hvorfor er mormor sperret?

AV ODD HALVORSEN
ARKIVAR,
STATSARKIVET I OSLO

Blant slektsforskere er det diskutert litt frem og tilbake om hvorfor man sperrer slik man gjør. Mange synes man sperrer for lite og for mye samtidig. Kunne man ikke sladdet opplysninger som kan regnes som person-ømfintlige, og latt resten stå? Er det rimelig at en person født 1928, med navn på en barnefar som senere ble frikjent for farskapet, skal ligge åpent ute? Mens mormor, født i ekteskap i 1932, sperrers?

Nå gir alle regler konkrete utslag som kan stå i strid med reglens intensjoner. Men vi skal se litt på hvilke regler som følges. Og kanskje så vidt komme i berøring med hvorfor. Det er bestemmelser i lovverket som spiller inn. Men det er også praktiske grunner til at situasjonen er slik den er.

Fødsel og dåp

For digitaliserte kopier av kirkebokfilmer er det satt en grense ved året 1930. Grunnen til dette er at prestene gjerne har ført inn adopsjonsopplysninger i dåpslister og fødselsregistre slik at navnene på både biologiske foreldre og adoptivforeldre kommer frem. En forskrift

På kirkevei på Sotra, 1937.
Foto: Gunvor Trætteberg.
Original i Riksarkivet
(Pa 425 U_101_56)– utsnitt.

Kirkebøker på nett: Mange har opplevd situasjonen. De har en mormor med litt uklar slektsbakgrunn. Så har de sett i Digitalarkivet at fødselsregisteret fra stedet hun er født nettopp er ferdig innskannet. Den kan altså leses hjemme i stua. De klikker seg inn, klikker på året 1932 – og møter dette: Etterspurt kirkebokside er ikke tilgjengelig på internett grunnet personvern og/eller andre klausuler! Vel, etter å ha tenkt seg om synes man kanskje det er rimelig. Men når også konfirmasjonen til oldefar er sperret med samme begrunnelse? Konfirmasjon er jo en offentlig handling?

fra 1. august 1980 fastsetter en 100 års grense for taushetsplikten i adopsjonssaker. Adopsjonsloven 1986 bestemmer i § 11 at selv ikke vanlig partsinnsyn etter forvaltningslovens § 18 gjelder i adopsjonssaker. Det er kun barnet selv som har rett til innsyn i navn på biologiske foreldre, etter fylte 18 år.

Hvorfor er grensen satt til 1930? Før den første norske adopsjonsloven 1917 kan man egentlig ikke tale om adopsjon i ordets senere betydning. Loven av 1917 ga ikke adopsjonen stor familierettslig virkning. Båndene til de biologiske foreldrene ble ikke helt brutt. Viktigst: De biologiske foreldre var kjent for adoptivforeldre og barn. Det er det siste som er sentralt i vår sammenheng. I 1935 ble loven endret. Da ble det også tillatt adopsjoner som likestilte adoptivbarnet med adoptivforeldrenes biologiske barn. I motsetning til de "svake" adopsjonene som rådte grunnen alene i 1917, fikk man altså en mulighet til "sterke" adopsjoner. Sterke adopsjoner førte til at linjene mellom biologiske foreldrene og adoptivbarn ble brutt. Adoptivforeldrene skulle ikke kjenne navnet på de biologiske foreldre. I en ny revisjon

av loven i 1956 ble bare slike sterke adopsjoner tillatt. Når grensen er satt til 1930, og ikke 1935, kommer det av at enkelte barn var 4-5 år gamle da de ble adoptert.

Det er altså dårlige utsikter for snart å få se fødselen til mormor på nett. Men det betyr ikke at den informasjon som er lagt inn i kirkeboka om mormor, er taushetsbelagt i 100 år. Man kan henvende seg til rette statsarkiv med spørsmål om en enkeltopplysning fra en klausulert kirkebok. Men det er grenser for hvor mye ressurser statsarkivene har til å besvare slekshistoriske spørsmål. Gjentatte forespørsler fra samme person er man som regel nødt til å avvise.

Konfirmasjon

For serien konfirmasjon i kirkebøkene er grensen satt ved 1935. Konfirmasjon er rett nok som regel en offentlig handling. Lister over konfirmanter ved offentlig gudstjeneste er derfor ikke underlagt taushetsplikt. Det har Kultur- og kirkedepartementet fastsatt i et rundskriv 15.03.2006. Men i kirkebøkene finnes opplysninger om konfirmantenes foreldre, og det er ofte dette som interesserer slektsgranskere. Og enkelte ganger ser man opplysninger om adopsjonsforhold. Omgjøring til sterk adopsjon kunne skje ganske mange år etter fødsel. Men sjansene for at biologiske foreldre var ukjent for barn og adoptivforeldre reduseres naturligvis etter barnets alder. Man har regnet med at konfirmasjoner etter 1935 kan inneholde opplysninger om adopsjon som faller inn under 100-årsregelen.

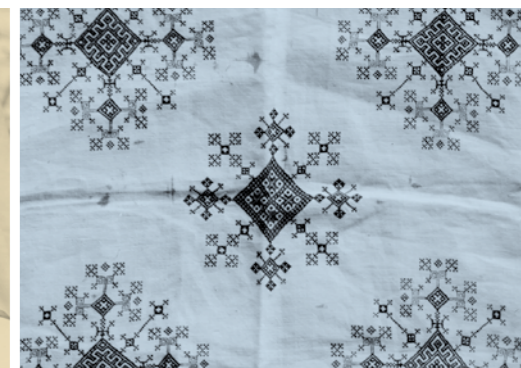
Isaks Anna fra Aga i Ullensvang sto som konfirmant i Hardanger-bunad i 1944. Foto: Gunvor Trætteberg. Original i Riksarkivet (Pa 425 U_101_1250) – utsnitt.

Kvinner i sørgedrakt for dypeste sorg. Laken over hodet, svarthue med hvitt lin innunder, svart forkle og stakk. Fra Halsøy.

Sølv brudekrone, utført i Bergen, i bruk på Fitjar.

Brudgomstørkle fra Aga, Ullensvang.

Foto: Gunvor Trætteberg, 1940-1945. Originaler i Riksarkivet (Pa 425_101_1414 og _1051 og _102_233) – alle i utsnitt

Vielse

Vielser er offentlige handlinger, og dermed ikke taushetsbelagte etter at de er inngått. Det er derfor ordinært ingen sperregrense her som er aktuell for materiale innkommet til statsarkivene. Det kan riktignok forekomme innførsler i kirkeboka om senere skilsmisse og tidligere fødte barn utenfor ekteskap, men dette er sjelden. Det samme gjelder opplysninger om bosted i institusjon eller, for eksempel, at brudgommen var frontsoldat under andre verdenskrig.

Dødsfall

Lister over døde med opplysninger om navn, dødsdato og fødselsdato har ingen sperregrense som vil være aktuell for kirkebøker innkommet til statsarkivene. I langt større grad enn for vielser vil det imidlertid her kunne være tale om at det i kirkebøkene er innført taushetsbelagte opplysninger. Det kan gjelde dødsårsak, at man er død i et fengsel eller på et psykiatrisk sykehus. Hvis ikke alle taushetsbelagte opplysninger er skjermet, er sperregrensen for døde satt til 80 år.

Andre serier

Lister over inn- og utflyttede blir det få av utover 1900-tallet. Der de eksisterer, anses de som ikke taushetsbelagte. Serier om medlemskap i statskirken (inn- og utmeldinger) er taushetsbelagte i 60 år.

Hvorfor ikke sladde?

Som vi har sett, er det nokså mye informasjon av interesse for slektsgranskere som kunne vært utlagt, hvis man bare hadde sladdet taushetsbelagte opplysninger. Det er prinsipielt ikke noe i veien for at man i mange tilfelle kan gjøre dette. Men det er svært gode praktiske grunner til at man ikke gjør det. Det krever store ressurser å gå inn i kirkebøkene og sladde i kolonner. Enda mer om man skulle sladde enkeltopplysninger innenfor kolonnene, eller helt utelate personinnførsler med taushetsbelagte opplysninger. Det er dessuten et stort dilemma ved slik ”plukksladding”, fordi sladding som vedkommer enkeltpersoner i seg selv gir beskjed om at her er det noe som må skjules.

Digitaliserer ikke nyere kirkebøker

En del kirkebøker er blitt digitalisert, det vil si skrevet av og lagt inn i databaser. Her må vi være enda mer restriktive, fordi det vi skriver inn i databaser er søkbart, iallfall innenfor databasen. Noen ganger får vi treff på søkemotorer også. Digitaliserte avskrifter av kirkebøkens serier om dåp samt fødselsregistre har en grense ved 100 år før utlegging. En viktig grunn til dette er prinsippet om ikke å publisere søkbar informasjon om personer som er i live. Noen få lever jo lenger enn 100 år, men grensen er nå satt der. For konfirmasjonslister er grensen satt til 85 år, for lister over vielser 80 år. Lister over døde kan legges ut frem til forrige år, forutsatt at taushetsbelagte opplysninger er fjernet

Barselkvinnerens kirkegang

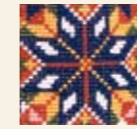
“... som en glad og velsignet Moder ...”

Introduksjon – eller innledning av kvinnen i kirken en viss tid etter en fødsel – er en kirkelig handling som er samvittighetsfullt registrert i de gamle kirkebøkene, men som i dag ikke gir gjenklang i noens hoder eller erfaringer. Hva kan vi si om denne skikken i dag? Hva vet vi om form og ikke minst innhold i denne tradisjonen, en tradisjon som angikk de aller fleste kvinner i et samfunn der kvinnene så å si aldri ellers sto i fokus?

Dåpsbarnet bæres hjem fra kirken. Voss 1942. Foto: Gunvor Trætteberg. Original i Riksarkivet (Pa 425 U_104_718).

AV NINA HVEEM CARLSEN,
ARKIVAR, RIKSARKIVET

“... Gaar ind med Fred i Guds Menighed og offerer eders Gud Lof og Tak, som har gjort saavel imod eder, han fremdelis styrke eder til Siæl og Legeme og lade denne eders Indgang nu og altid være velsignet for hans Ansigt, Amen.” Hun reiste seg fra sin knelende stilling ved inngangen til kirkerommet, gikk inn gjennom døren og fulgte presten opp midtgangen. Tre kvinner fulgte henne, det var søsteren, svigerinnen og en nabokvinne. De satte seg alle på plassene sine, mens presten fortsatte opp til alteret og forrettet videre søndagens høymesse.

Salmene ble sunget med forsiringer og høytid, vers etter vers med klokkeren som forsanger. Prekenen varte sin time og vel så det. Etter prekenen gikk hun så opp med sitt følge til alteret og ofret slik skikken var. Og da nattverdsbordet var dekket, gikk hun andektig opp og mottok alterets sakrament, hun kunne igjen ta sin plass i menighetens fellesskap på lik linje med kvinnene rundt seg.

På vei ned fra alteret så hun at det satt noen bakerst i et hjørne ved inngangen. Det var tjenestejenta på nabogården som hadde født en sønn noen dager før henne. Jenta var ugift, og skammen gjorde den fattigslige skikkelsen enda ynkeligere. Det var nok også hennes første kirkegang etter fødselen, men ingen prest kom og tok imot henne ved kirkedøren i den anledning. Hennes vel overståtte fødsel var ingenting å lovprise eller takke for i menighetens påhør.

Slik kunne en kvinne helt fram til langt utpå 1800-tallet oppleve sin introduksjon i kirken etter overstått svangerskap, fødsel og barseltid. Var barnet friskt og moren ved helse, var prestens bønn full av lovprisning og takksigelse ved siden av formaninger om å ta godt vare på den lille både legemlig og åndelig. Var barnet derimot dødt eller morens helse ødelagt, var det trøst og oppmuntring i prestens ord. Kirkeritualet hadde alternative bønner og forslag til presten alt etter hva situasjonen tilsa. Og kvinner ble introdusert uavhengig om det lå et barn i vuggen eller ikke.

Om ugifte kvinner sto det rett og slett: ”Uegte Quinder, som føde deris Børn i Hoer og Ukyskhed uden et ærligt Egteskab skulle og holde seg nogle Uger hjemme, som sædvanligt; men blive dog ikke af Guds Tienere indledde i Kirken, ej heller have nogen Følge med sig til Kirken.” Og går vi til kirkebøkene der introduksjon som regel er skrevet inn, enten som egen handling eller som en påtegning på dåpsinnførselen, stemmer dette helt med praksis. Ugifte kvinner glimrer ved sitt fravær blant de introduserte. De fikk ikke ta del i den heder og den åndelige forløsning som den kirkelige innledelsen tilbød de gifte og trolovede.

40 dager – ”for Høviskhed og Ærbarheds skyld”

Kirkebøkene kan også fortelle noe om når en slik introduksjon ble foretatt. Skikken som sådan har sin bakgrunn i Bibelens gamle testamente. I Tredje Mosebok står det at kvinner skulle holde seg inne i 7+33 dager etter en guttefødsel og 14+66 dager etter en jentefødsel. Fra jødernes lov kom skikken til kristendommen via Maria som kom til tempelet 40 dager etter Jesu fødsel, altså 2. februar, kjent som Kyndelsmesse i norsk kirkelig tradisjon. Denne skikken holdt seg gjennom middelalderen og inn i luthersk tid. I Peder Palladius' visitasbok fra ca 1540, står det at seks til syv uker er den tid en dannekvinne er inne før sin kirkegang. En undersøkelse fra Bakklandet ved Trondheim viser at det gikk gjennomsnittlig 34 dager mellom dåp og introduksjon gjennom det meste av 1700-tallet. Det var lovfestet at dåpen skulle foretas innen en uke etter fødselen, og selv om dette tidsrommet ble tøyet på bygdene, er det sannsynlig at påbudet ble fulgt i dette bynære strøket med relativt små avstander til kirken. Det kan dermed se ut til at Marias eksempel har festet seg i århundrer også så langt borte som i det fjerne Norge.

De fleste steder døde skikken bort en gang på 1800-tallet. Akkurat når det skjedde, er det vanskelig å si noe om. Vi kan i hvert fall ikke lese det entydig ut av kirkebøkene. Det ser nemlig ut til at mange steder slutter innføringen av introduksjon i kirkeboka en gang på 1700-tallet, gjerne brått og tilsynelatende umotivert. Samtidig viser innberetninger fra prestene og også

senere tradisjonsmateriale at introduksjonspraksisen var høyst levende i de samme menighetene i flere generasjoner videre. Og når dagsregistre dukker opp fra 1820-årene, finner vi mange steder igjen de introduserte kvinnene der.

Hvordan skikken holdt seg og etter hvert døde ut har ikke vært gjenstand for en grundig undersøkelse med basis i disse 1800-talls kildene. Det som er sikkert, er at loven gjorde introduksjon frivillig for alle kvinner i 1754. Det vi også vet, er at skikken var seiglivet og fortsatte ennå i mange generasjoner. Men når den døde ut, hvordan og hvorfor vet vi fremdeles ikke så mye om.

Introduksjonens innhold – skam eller ære?

Hvordan ble så introduksjonen oppfattet av kvinnene selv? Det har ikke vært forsket mye på dette emnet heller, men det lille som har vært gjort, viser til dels svært sprikende holdninger knyttet til innhold og mening. I Tredje Mosebok hører vi om blodets renselse i forbindelse med barseltid og tempelgang, og fra jødedommen kjenner vi generelt til tanker om urenhet og atskillelse i forbindelse med kvinners blod. I kirkeritualet fra 1685 står det innledningsvis om barselkvinnens kirkegang ”... hvilket skeer ikke for den skyld, at mand skulle agte dem mer syndige og ureene for Gud, end andre Mennisker, eftersom de i det Ny Testamente ere af Gud selv befriede fra den Jødiske Renselse ...”. Tanken om urenhet lå altså så nær at man måtte poengtere at slik var det ikke, men derimot takksigelse og høytidelig feiring av en kvinne som har født, og bønn til Gud om barnets ve og vel i framtiden. Spørsmålet er: ble dette formidlet klart og sterkt nok til menigheten?

Ut fra de to grunnholdningene om takksigelse eller renselse, kan vi altså trekke en positiv og en mer negativ tilnærming til skikken. I det samtidige materialet fra 17- og 1800-tallet hører vi om høytiden ved en slik introduksjon, heder og ære som ble vist kvinnene der de ble ført opp i kirken av presten. Vi hører om takksigelser til Gud og om bønn om velsignelse for mor og barn. Innledelsesdagen var en stor dag, det var dagen for glede og takknemlighet. Denne versjonen hører vi fra

prestene på 1700-tallet, og vi hører den også indirekte gjennom det faktum at skikken ble holdt i hevd 100-150 år etter at påbudet om barselkoners kirkegang ble strøket fra loven.

Den andre versjonen kommer til uttrykk i tradisjonsmateriale samlet inn på 1960- og 70-tallet blant gamle mennesker som husker tradisjonen fra sine hjembygder på slutten av 1800-tallet. Det er ganske mange gamle kvinner som husker denne tradisjonen som en ydmykelse, som en følelse av å være satt utenfor, av å være uren. Vi får assosiasjoner til andre religioners forbud mot kvinner i helligdommen i perioder med menstruasjon eller barsel. Kvinneundertrykking, nedvurdering av kvinners liv og funksjon preger dette synet, urenhet og hedningsaspektet omslutter kvinnene som gruppe, forakt for det kvinnelige og ikke minst selvforakt hos kvinnene selv ligger snublende nær.

Tidene skifter ...

... og menneskenes hjerter skifter kanskje med? Det kan se ut som om det er mange versjoner av innholdet i barselkvinnenes kirkegang. Jeg tror likevel at det vi ser kan være ulike tidsepokers syn på skikken. I en befolkning med en sterk og nokså entydig religiøs overbevisning, er det sannsynlig at prestenes utlegning om takk til Gud faktisk ga gjenklang også i kvinnes holdning til ritualet. Høytiden og det seremonielle rundt det å gå i kirken kan også ha virket befordrende på holdningen til en slik markering av kvinnes tilbakeføring til fellesskapet. Skikken ville dessuten ikke holdt seg så uendret frivillig gjennom så mange generasjoner som den gjorde hvis ikke grunnlaget var positivt. Når skikken dør ut, kan det være et tegn på nettopp endring i holdningene. Mentalt skjedde det en endring i forholdet til kirken mot slutten av 1800-tallet. Folk begynte å sette spørsmålstejn ved prestenes autoritet, nye kirkesamfunn grodde fram og ikke minst, folk flyttet på seg i en hittil ukjent grad. Når vi dessuten tar i betraktning at minneoppteignelsene fra vår nære fortid er gjort mange tiår senere, i et enda mer sekularisert samfunn, er det kanskje ikke så rart at det negative og undertrykkende kommer i fokus.

Litteratur

Skjelbred, Anne Helene B.:
Uren og hedning, Barselkvinnen i norsk folketradisjon.
Univ. forlaget 1972
Carlsen, Nina Hveem:
Baklandet 1727-1801. Fødsel, bryllup, bamedåp og kirkegang.
Hovedoppg. i historie, UiO 1986

Kirkestolen: Gullgruve for eldre persondata

Gamle regnskaper kan ofte inneholde interessante personopplysninger. Kirkelige regnskaper kan være et godt supplement til kirkebøker og manntall, men de har vært lite påaktet.

I Rogaland kan de blant annet gi oss opplysninger om husmenn på 1600-tallet.

AV HANS EYVIND NÆSS
SENIORRÅDGIVER
STATSARKIVET I STAVANGER

Hva er en kirkestol?

For arkivbrukeren er det nyttig å vite at kirkestolen ikke nødvendigvis er noe man sitter i, slik som benkene i kirken. Kirkestolen er et arkaisk ord for kirkeregnskap. En finner fremdeles endingen -stol i bruk, t.eks. i ordet hovedstol, altså hovedbeløpet i en regnskapsoppstilling. Ordet har mellomnertysk opphav og betyr ”penger utlånt på rente”.

I kirkestolen for Jelsa fra 1670 finner en denne innførselen: ”... *haffuer Michel thorgutsøn til forn boede paa thuede, som nu er huusmand paa Mæhuus grund hafft en koe paa Leye, som er døed for 40 aar siden, schulle efft er hans formand Suend thuede Suare til dend efft er som hand fich sl: Suend thuedes koenne igien til æchte, Och hun och Michel thorgudtsøn Nu weret 20 Aars tid giffit ...*”

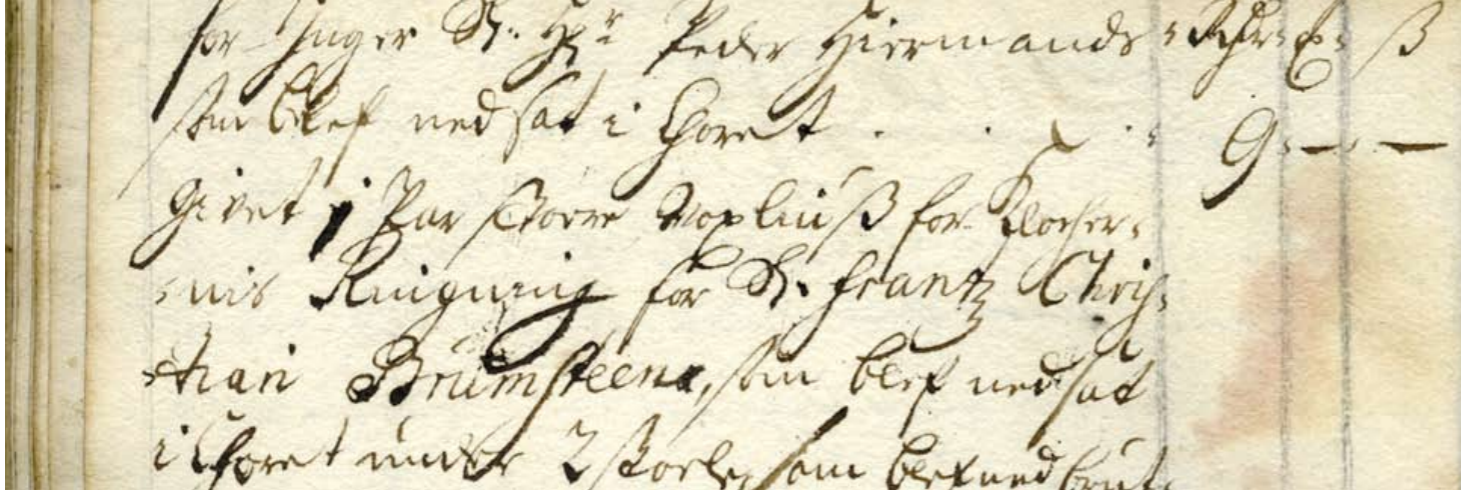
Den lange historien skyldes en utestående fordring for en såkalt kirkeku, en ku kirken eide. Kirkene hadde som regel flere kirkekyr som ble leid ut til gardbrukere for en årlig pengesum. Historien er et eksempel på hvilken gullgruve kirkestolene representerer som historisk kilde, da kirkebøkene fra Jelsa først tar til i 1695. I kilden fra 1670 får vi vite mye om personer, persondata, ekteskap og gjengifte. Vi får kunnskap om en av de første husmennene som er

kjent herfra. Vi ser at en gardbruker, han var leilending på Tveita, måtte flytte til en husmannsplass på Mehus, alt på grunn av en for lengst død ku.

Lovgivning om kirkestoler

Kirkestolene er en følge av den regnskapsførsel ved kirkene som ble omtalt i kirkeordinansen fra 1607. Førings av kirkestoler ble nøye beskrevet i Store recess av 27.2.1643. I Christian Vs Norske Lov fra 1687 er det i stor detalj gjort rede for hva kirkestolen skulle inneholde av opplysninger om årlige inntekter og utgifter. Kirkestolene ble ført frem til kirkesalget i 1723. Få år senere ble det bestemt at kirkestolene skulle sendes til oppbevaring i ”stiftskisten” i de respektive stift.

Kirkestolene oppbevares i statsarkivene. Av ulike årsaker har disse regnskapene noe ulikt navn og noe ulik plassering i katalogene avhengig av proveniensen. Vanligvis var det kirkevergene som førte disse regnskapene. De ble ofte revidert av prosten hvert tredje år, men også i en rekke tilfeller av stiftsskriveren. Tilsynet med regnskapsarbeidet lå hos stiftsdireksjonen. Mange kirkestoler finnes derfor i stiftsdireksjonens arkiver. Andre finnes i prestearkivene.

Hva inneholder en kirkestol?

Kirkestolene inneholder omfattende regnskaper – årlige eller treårige – om alle verdier som angikk kirken, som eiendommer og penger. Det ble ført nøyaktige oversikter over inventar og ornament. Disse finnes i innledningen til hvert regnskap. Her er opplysninger om bl.a. messehagler, altertavler, lysekroner, bøker med oppgitte titler, og det opplyses om nye innkjøp og gaver til utsmykning av kirken, og om gjenstander som er kassert. Her opplyses om jordleieinntekter som tilkom kirken, og kirkens rett til skatter og avgifter. I forbindelse med reparasjoner finnes opplysninger om kirkens bygningsmessige forfatning. I regnskapet for 1679/1680 for Bokn kirke i Stavanger stift anmerker kirkevergene at kirken var ”*En Elendig bygning, Th j den goede Mand Sognepresten med Almuen Maa Verre i største Liffs fare naar dj kommer i Samme Kirche och naar det Reigner kand huerchen hand eller dj befries for Vand, Ja end iche Præsten for alteret eller udj Prædichestoelen ...*”.

Vi får opplysninger om arbeidslønn og om materialer som ble brukt ved reparasjon og nyoppførelse av kirker. Her finnes opplysninger ikke bare om selve utsmykningsarbeidet, men også om kunstnerne og navnene deres. Alt beskrives i minste detalj, fra store kirkeklokker til spiker, bjelker og bord. I kirkestolen for Sokndal kirke i Stavanger stift fra 1681-1683 leser vi at ”Jens Maller for Predichestoellen at formalle med Olliefarfue” fikk 21 riksdaler i betaling.

Personopplysninger i kirkestoler

Det er i dag ikke så mye regnskapstallene som interesserer, men alle personopplysningene man kan finne, særlig på inntektssiden i regnskapet. Det gjelder betalinger for døde som ble begravet i kirken. Her finnes

opplysninger om navn og nøyaktig beskrivelse av hvor kisten ble nedsatt. I 1713 ringte klokkeren i Nedstrand i Ryfylke for salig Christian Brunsteen ”som blef nedsat i Choret under 2 stoeler (som) blef nedbrut og paa egen bekostning igjen opbygde”. Christian Torgiersens hustru ble samme år ”nedsat indenfor Kirche Døren under stoelerne”. Dette er opplysninger som en ikke finner i andre kilder, da kirkebøkene først er bevart fra 1724. Opplysninger om gravlegginger finner en flest av i kirkestolene etter 1711, øynesynlig fordi det da ble publisert en anordning om begravelser med nøyaktige takster for hva det kostet å bli gravlagt på de forskjellige steder i kirken. Men eksempler på denne type inntekt og på andre kirkelige handlinger finnes også tidligere.

I regnskapet for 1675-1677 fra Sokndal bemerkes at det ikke hadde vært mulig å gå til anskaffelse av det ønskede antall vokslys i kirken om ikke Bjørn Kjetilsen hadde gitt dem som gave i forbindelse med bryllupet sitt. Kirkebøkene fra Sokndal starter først i 1729. I regnskapet for 1681-1683 opplyses at den samme Bjørn betalte 2 riksdaler for å få sitt barn ”lagt i kirchen”. Og i regnskapet fra 1689-1691 ser vi at Bjørn ikke var snauere enn at han også betalte for ”en gammel Mand Daniel Hanneberg at begrafue i Kirchen”. Samme tid betalte Laurits Kielland – en forfar til forfatteren Alexander L. Kielland – for å få sin avdøde kone begravet i kirken. I kirkestolen fra Hjelmeland for regnskapsperioden 1716-1718 er innført at Inger Osmundsdatter gav hele sin netto arv til kirken for å bli begravet der; pengene – 15 riksdaler 3 ort 14 skilling – skulle gå til å lage ”Messehagel eller Alterklæde”.

Men andre personopplysninger er like viktige. I kirkestolene finnes innført inntekt fra husmannsskatten, en

Kirkestol fra Nedstrand i Ryfylke, 1713. Original i Statsarkivet i Stavanger

skatt på 8 skilling som husmenn skulle gi om de evnet. Det finnes, armoden blant husmennene til tross, en rekke eksempler på husmenn som betalte denne skatten. I kirkestolen fra Bokn for regnskapsperioden 1710-1712 finnes tre skattebetalere, Maren i Sæbøvigen, Isak Krogen (Alvestadkroken) og Mons Ognøy. Men bare Isak er nevnt i Gards- og ættesoge for Bokn. De to andre personopplysningene forteller oss at det har vært husmannsfamilier på de nevnte plassene tidligere enn en til nå har vært klar over. Kirkestolene er m.a.o en viktig kilde til historien om fremveksten av husmannsvesenet på 1600-tallet. Det var kirkevergene som hadde ansvar for disse regnskapene. Navnene deres er ofte nevnt i protokollene, i mange tilfeller som signaturer. Det var som regel bønder som innehadde dette tillitsvervet. Slik kan vi få ikke bare navn på gardbrukere gjennom store deler av 1600-1700-tallet; det gir oss også mulighet til å se nærmere på hvilke bønder som hadde ansvar for forvaltningen av de lokale kirkelige forhold sammen med soknepresten.

Kilder og litteratur
Kirkestoler fra Statsarkivet i Stavanger. Kataloginnledninger fra statsarkivene i Hamar og Bergen
Kiil, Alf: *Arkivkunnskap*. Statsarkiva. 1969
Mykland, Liv; *Håndbok for brukere av statsarkivene*, Oslo 2005

I alle kirkestolene er det innførsler om hvem som leide kirkekyrne. Fra 1640-årene til tidlig 1700-tall har en begrenset kildetilfang når det gjelder nominelle opplysninger om gardbrukere fordi det ikke ble ført leilendingsskattemanntall. Med opplysningene i kirkestolene om leierne av kirkekyr kan tidligere antatte livsløp til flere gardbrukere bli forlenget. Kirkekyrnes betydning for kirkens økonomi har derfor gitt oss opplysninger om menneskenes liv og historie i lokalsamfunnet gjennom flere tiår. Bedre eksempel finnes knapt på at arkiver skapt for ett formål har stor forskningsverdi i ettertiden og kan gi kunnskap om helt andre forhold enn de kilden ble skapt for å belyse.

Det viser seg at bare et fåtall av forfatterne av gards- og ættesoger i Rogaland har utnyttet kirkestolene systematisk i arbeidet med å identifisere enkeltpersoner og til å foreta familierekonstruksjoner på 1600-1700-tallet. Kanskje kan digitalisering av kirkestolene være et nyttig prosjekt? Da kan man forske i dette rike materialet fra sin stol hjemme.

Kirkestoler i statsarkivene

I Statsarkivet i Bergen er mange av kirkeregnskapene fra tidlig 1600-tall og fremover arkivert som kirkestoler.

Ved Statsarkivet i Stavanger omfatter kirkestolene en serie protokoller som er bevart for nesten alle kirkene i Rogaland fra perioden 1665-1723. Dessuten finnes mange andre kirkeregnskaper fra 1600-1700-tallet i arkivet fra Stavanger len (fra 1670: Stavanger amt). Yngre kirkeregnskaper finnes i prestearkivene.

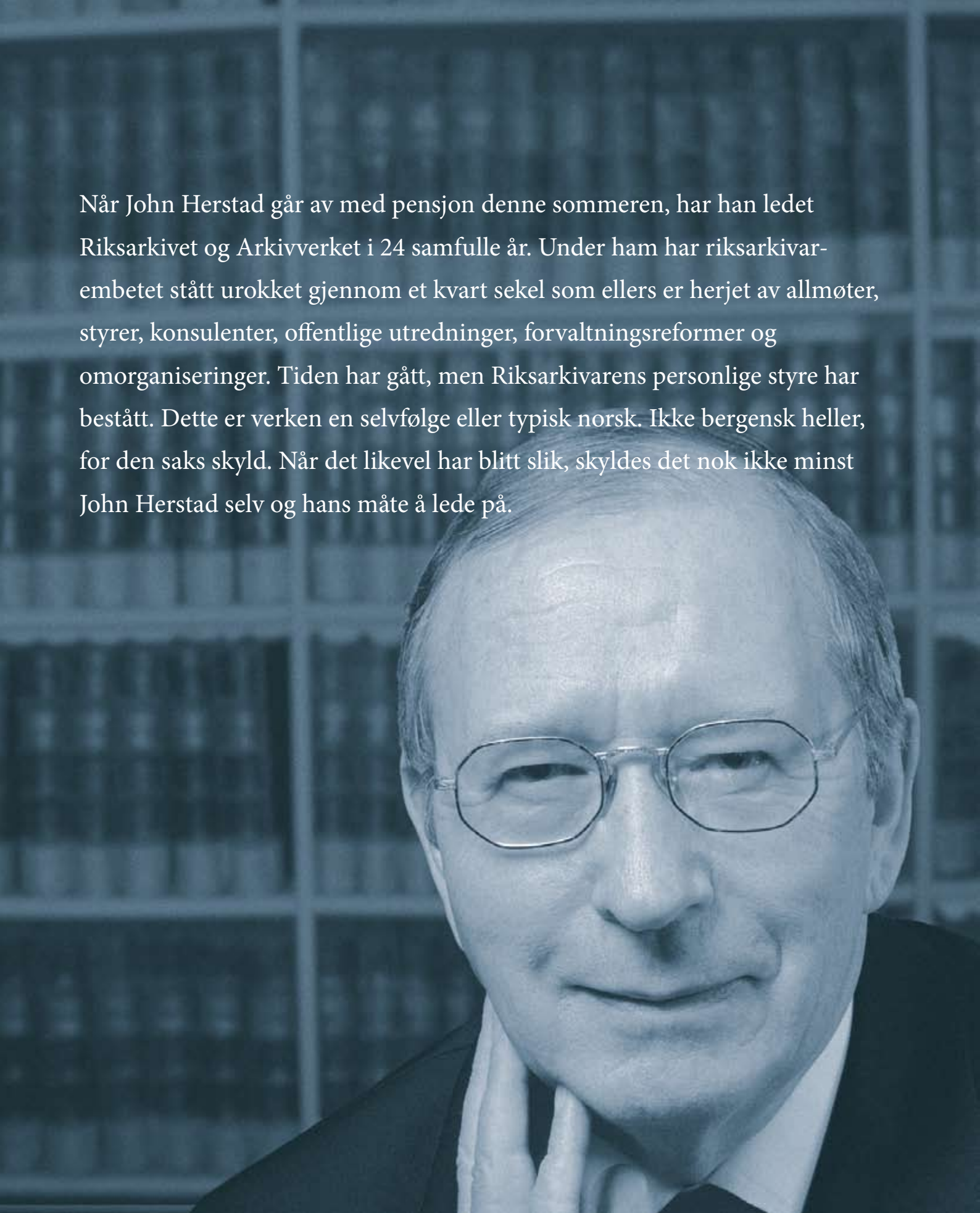
Ved Statsarkivet i Hamar omfatter kirkestolarkivet en homogen protokollserie i hovedsak fra tidsrommet ca. 1682-1722.

Ved statsarkivene i Oslo og Kongsberg finner vi kirkestoler og andre kirkeregnskaper i prestearkivene fra tidlig 1600-tall til 1800-tallet. De er ikke arkivert som en egen serie. Begrepet kirkestol er her også benyttet om enkelte regnskapsprotokoller fra tiden etter det store kirkesalget i 1723-1724.

Ved Statsarkivet i Kristiansand utgjør kirkestolene en egen protokollserie i Stiftsdireksjonens arkiv og omfatter tidsrommet ca. 1660-1722.

I Nord-Norge ble ikke kirkene solgt på 1720-tallet. Derfor er det bevart kirkestoler fra Nordland fra begynnelsen av 1600-tallet og fram til 1800-tallet. I Troms og Finnmark finnes kirkestoler som også dekker deler av 1800-tallet.

Ved Statsarkivet i Trondheim finnes det en kirkestolserie fra Sunnmøre fra perioden ca. 1665/1672-1722, mens kirkestolene under Nidaros bispedømme er arkivlagt som egen protokollserie. Den dekker tidsrommet 1646-1692 med spredte protokoller etter denne tid. Det ser altså ut til at det bare er i Nidaros stift at lovpåbudet fra 1643 umiddelbart ble fulgt opp i praksis.

Når John Herstad går av med pensjon denne sommeren, har han ledet Riksarkivet og Arkivverket i 24 samfulle år. Under ham har riksarkivar-embetet stått urokket gjennom et kvart sekel som ellers er herjet av allmøter, styrer, konsulenter, offentlige utredninger, forvaltningsreformer og omorganiseringer. Tiden har gått, men Riksarkivarens personlige styre har bestått. Dette er verken en selvfølge eller typisk norsk. Ikke bergensk heller, for den saks skyld. Når det likevel har blitt slik, skyldes det nok ikke minst John Herstad selv og hans måte å lede på.

Portrettfoto:
Odd Amundsen,
Riksarkivet.

En riksarkivar trer tilbake

AV NILS JOHAN STOA, STATSARKIVAR I KONGSBERG

Personlig sjef – ja, men diktator? John Herstad har ledet sin etat med fast, men også med en mild og kjærlig hånd. Akkurat passe, har vi nikket når vi var enige med ham. For fast eller for mild, tenkte vi andre ganger. For intet er absolutt her i verden, heller ikke synet på Riksarkivaren. Men de som kjenner vår avtroppende riksarkivar, vil mene at hans enevelde har vært både opplyst og klokt. I tillegg har det vært et regime preget av imøtekommenhet og tilgjengelighet, omgjengelighet og åpenhet, varme og humor. Derfor finnes vel kanskje også de som setter større pris på John Herstad enn på Riksarkivaren.

Men hvordan har sjefen selv opplevd sin rolle?

– Da jeg overtok denne stillingen, overrasket det meg hvor mye som var bundet opp mot Riksarkivaren selv, hvilken nøkkelrolle han spilte i stort og smått. Jeg opplevde at jeg måtte veie mine ord nærmest som en statsråd; det Riksarkivaren ga uttrykk for, ble oppfattet veldig bokstavelig og kunne bli tillagt større vekt enn det ofte var grunnlag for. Men posisjonen har sin pris; ensomheten i en topplederstilling er i høyeste grad en realitet også for en riksarkivar.

Da du tiltrådte, ga du uttrykk for at det var begrenset hvor lenge noen kunne sitte i en så krevende stilling. Likevel holdt du koken i 24 år?

– Stillingen er krevende, men når det har vært mulig å holde det gående så lenge, skyldes dette at den også gir mye tilbake. I en slik posisjon er det avgjørende å oppnå

resultater. Og med resultater beveger man seg fremover og kan gå løs på nye utfordringer. Dette skaper variasjon i arbeidssituasjonen, og gir samtidig oppmuntring, inspirasjon og nye krefter til å fortsette. Dette ser jeg nok klarere nå enn i begynnelsen.

Hvilke egenskaper hos deg selv har du opplevd som viktige i denne stillingen?

– Utholdenhet; de som har sett mitt trappeprosjekt på hytten i Tysnes, vil forstå hva jeg mener! Og evne til å se muligheter og ta initiativ er viktig. Man må vite i hvilken retning man ønsker å gå, og se hva man skal gjøre for å komme dit. Man må kunne fatte beslutninger, og man må kunne stå på dem. Til en viss grad må man også være villig til å ta sjanser. I tidens løp er det heller ikke til å unngå at både konflikter og nedturer melder seg, og da er det viktig at man evner å legge den slags bak seg. Det mener jeg å ha klart rimelig godt.

Du kom til Arkivverket fra universitetsmiljøet. Hvordan vil du beskrive denne overgangen?

– Det satt ikke så lite av universitetskulturen i veggene her heller, på godt og vondt. I disse årene har etaten bygd opp en faglig og kulturell identitet som moderne arkivinstitusjon, som også klarere har avgrenset oss i forhold til universitetsmiljøene. Selv om jeg hadde hatt lederoppgaver tidligere, var dette ledelse av en annen art. Det å være personalsjef for over hundre mennesker var en større overgang og utfordring enn jeg hadde forestilt meg.

For medarbeiderne er det åpenbart at Herstad har trivdes med stillingen og oppgavene. Hva har gledet hans riksarkivarhjerter mest?

– Gledene har vært mange, og det er vanskelig å rangere dem. Den største gleden har jeg nok funnet i støtten, lojaliteten og hjelpsomheten fra mine medarbeidere. Men for å nevne enkeltsaker, følte jeg både lettelse og glede da den dansk-norske arkivsak endelig ble løst! Glede følte jeg også da vi omsider klarte å arbeide frem nye av- og nedgraderingsregler. Disse to sakene er høyst ulike, men begge var viktige, vanskelige og krevende, og vi kom ut av dem med et fornuftig resultat. Og så vil jeg nevne håndbokprosjektene og skriftserien – jeg har gledet meg over hver eneste bok! Jubileumsfeiringen i 2004 var en stor opplevelse. Jeg er også veldig glad og stolt over at ombyggingen av Riksarkivet kom på plass i min tid som riksarkivar. Jeg synes bygningen har fått et betydelig løft, verdig en nasjonal kulturinstitusjon.

Men skuffelser har det vel også vært?

– Det skuffet meg veldig at det tok så lang tid å få arkivloven på plass. Først åtte år etter at jeg tok opp saken, var loven vedtatt. Deretter gikk det seks nye år før den trådte i kraft. Dette opplevde jeg som veldig frustrerende. Dessuten har det skuffet meg at vi hittil ikke har sett noe til ressursøkingen som ble lovet i ABM-meldingen og Kulturmeldingen. Også dette er frustrerende, for det hindrer en helt nødvendig opptrapping av innsatsen på prioriterte områder.

Du har både vært leder for Riksarkivet og for hele arkivetaten. Hvordan har du opplevd forholdet mellom våre forskjellige enheter?

– Det har vært en utvikling mot tettere integrering av etaten. Da jeg begynte som riksarkivar, var begrep som etatstiltak og fellesløsninger nærmest fremmedord. Nå møter vi i økende grad de faglige utfordringene på etatsnivå. Dette skyldes både at oppgavene i seg selv har en sentralisert karakter – som felles elektroniske arkivdatabaser hos arkivskaperne – og fordi det enkelte statsarkiv eller fagavdeling ikke har mulighet til å utvikle alle løsninger på egen hånd – det ville for øvrig vært lite effektiv ressursutnyttelse. Og dessuten er det viktig at vi

møter publikum med enhetlige og samordnede brukertjenester. På det administrative plan ser vi at den teknologiske utvikling har ført til samordning av internfunksjoner som arkiv-, økonomi- og personalforvaltning, og dette er en utvikling som vil forsterke seg i tiden som kommer. I økende grad får vi preg av etat, og mindre av en samling frittstående institusjoner. Dette er også en av grunnene til at Arkivverket bør endre navn til Nasjonalarkivet, i tillegg til at et slikt navneskifte synliggjør et ansvar som strekker seg ut over den statlige forvaltning og setter fokus på våre nasjonale oppgaver.

De av oss som har fulgt Arkivverkets utvikling under John Herstad har opplevd store endringer. Selv er han ikke i tvil om at det viktigste etaten har oppnådd i hans tid som riksarkivar er Digitalarkivet, arkivloven og Noarkstandarden, som er bæresøyler i den brukerrammede og arkivskaperrettede virksomheten. Uten dem hadde Arkivverket hatt mindre tyngde og spilt en mindre betydningsfull rolle i dag. I tillegg legger Herstad vekt på at etaten har bidratt til å utvikle et sterkt kommunalt arkivmiljø, høyere arkivkompetanse hos arkivskaperne og utviklingen av arkivsystemet Asta.

Men hva med fremtiden? Hva ser du som Arkivverkets hovedutfordringer i tiden som kommer?

– Aller viktigst er at brukere og arkivskaperne opprettholder et positivt bilde av oss. Den offentlige forvaltning og private arkivskaperne må oppleve oss som en seriøs og pålitelig samarbeidspartner som utfører sine oppgaver på en kompetent og ansvarlig måte. Vi er avhengig av tillit for å sikre arkiver for ettertiden. Som all annen tillit er dette noe vi selv må gjøre oss fortjent til. Samtidig må vi ha et tydelig brukerperspektiv i alt vi foretar oss, vi må vise at vi setter brukeren i sentrum.

Riksarkivaren er på sett og vis leder for hele den norske arkivsektoren – selv om ikke alle vil være enige i det. Når John Herstad på tampen av sin karriere betrakter det norske arkivlandskapet, ser han store forandringer. Blant de viktigste er IKA-institusjonene, den interkommunale arkivløsningen som er skreddersydd for norske forhold og som nå er et tilbud i de fleste av

landets fylker. Han peker også på fylkesarkivene og på sterke og gode byarkiv. Dessuten understreker han at også arkivskaperne har gjennomgått en profesjonalisering som har trukket dem tettere inn i det arkivfaglige miljøet, noe som har å gjøre både med arkivlovens skjerpede krav og utviklingen av arkivfaglige undervisningstilbud på ulike nivå. Norsk arkivmøte er også et viktig innslag i det norske arkivlandskapet.

Hva mener du Riksarkivarens, Riksarkivets og Arkivverkets rolle bør være innenfor en samlet arkivsektor?

– Arkivverket er den største og tyngste aktøren på arkivsektoren, og dette forplikter oss. Som nasjonal institusjon har vi et spesielt ansvar, og vi bør påta oss både utviklings- og driftsoppgaver som kommer hele sektoren til gode. Vi skal være et lokomotiv og et kompetansesenter som dekker alle sider ved arkivfaget og vi skal bidra til å utvikle en nasjonal arkivpolitikk.

I senere tid er ABM-utvikling etablert som en ny aktør på Arkivverkets fagområde. Mange har nok til tider følt visse spenninger mellom de to institusjonene.

Hvordan vil du selv beskrive forholdet mellom Arkivverket og ABM-utvikling?

– Det er viktig for begge parter, og for resten av arkiv-Norge at Arkivverket og ABM-utvikling har et konstruktivt samarbeid. Når det etableres en ny nasjonal aktør ved siden av en eksisterende, er det naturlig at ting må gå seg til før de finner sin form. I denne fasen må man regne med noen gnisninger, og det har det også vært. Men jeg ser også tegn på at samarbeidet nå går i riktig retning. Begge parter har samordnings- og utviklingsoppgaver, men Arkivverket er i tillegg en operativ enhet. Det gir oss ulike roller, men en god nasjonal arkivpolitikk kan bare utvikles ved at begge parter samarbeider om den; at vi strekker oss mot omforente mål fra våre ulike ståsteder. Derfor er det avgjørende at vi blir enige om felles, langsiktige strategier og avklarer våre roller i forhold til det. Her ligger en utfordring for begge parter.

Som riksarkivar har John Herstad vært opptatt av arkivfaget, både som basis for den virksomheten vi driver og ved å organisere og legge til rette for undervisningstilbud på ulike nivå.

Men er arkivfaget like viktig i en digital tid hvor grensene mellom arkiv, bibliotek og museer på sett og vis blir mindre tydelige?

– Arkivmateriale skiller seg ut fra annen dokumentasjon, og bare arkivfaget kan håndtere dette materialet. Tilsvarende kan sies om bibliotek- og museumsmateriale. Her ligger det realiteter som ikke lar seg viske ut av moderne teknologi. Teknologien lar oss etablere noen felles plattformer og skaper nye berøringsflater mellom fagene, men det er grunnleggende feil å tro at den flytter oss over i en virkelighet hvor alle typer informasjon og alle former for kulturarvmateriale kan håndteres under ett.

Herstad er positiv til tverrfaglig samarbeid på ABM-sektoren, men poengterer at dersom slikt samarbeid skal være relevant og hensiktsmessig, må det forankres i reelle behov og forutsetninger i de respektive fagområdene. Ikke alle sektorovergrepene tiltak har hatt en slik forankring. Etter hans mening ligger det også et større samarbeidspotensial i formidling enn i bevaring og forvaltning av ABM-materialet.

Dette bringer oss inn på den senere tids debatt om forholdet mellom bevaring og formidling. Mener du at det ene er viktigere enn det andre?

– I det lange perspektiv er jo bevaring uten formidling meningsløst, og formidling uten bevaring umulig. Begge deler må inngå i en arkivinstitusjons portefølje, men jeg legger kanskje sterkere vekt på bevaringsaspektet enn mange andre. Jeg frykter en utvikling der brukerkrav og formidlingsoppgaver blir så dominerende at det går på bekostning av bevaringsinnsatsen. I vår tid er dette mer risikofyllt enn før: Papirarkiver kunne kanskje settes på vent noen år mens man løste andre oppgaver. Med elektroniske arkiver er det annerledes. Der har vi ingen respitt; her må bevaringsinnsatsen skje umiddelbart.

Hvordan skal arkivinstitusjonene forholde seg til samfunnsspørsmål? Skal de være nøytrale observatører eller aktører som velger side?

– Vi skal være aktive i samfunnsdebatten for å få oppmerksomhet rundt arkiv og arkivspørsmål. Men vi skal være grunnleggende nøytrale og upartiske. Det mener jeg er avgjørende for den tillit omverdenen har til oss, og som igjen er avgjørende for det samfunnsoppdrag vi skal utføre – ikke bare i øyeblikket men også i et fremtidsperspektiv. Vi må ikke opptre på en måte som kommer i konflikt med vår rolle som profesjonell, objektiv og upartisk dokumentasjonsforvalter. Den målsettingen må vi aldri slippe taket i.

Så til livet utenfor arkivene. Selv arkivansatte er mennesker, tross alt.

Hva bedriver John Herstad på fritiden, hvis han har noen? Hva leser han? Hva slags musikk lytter han til? Og har han noen hobby, mannen som har ledet Arkivverket i et kvart århundre?

– Jeg leser mye. Med et unntak for lyrikk og reiseskildringer er jeg nærmest altetende når det gjelder litteratur; både klassikerne og moderne litteratur står på menyen.

Noen spesielle favoritter?

– Egentlig ikke, tror jeg. Men jeg setter Hamsun høyt, og vil også nevne nyere islandsk litteratur.

Og musikken?

– Jeg er glad i musikk, og musikken har betydd mye for meg. Særlig visesang og country. Johnny Cash er en av favorittene. Og så er jeg gammel Elvis-fan, naturligvis!

Du verden – en rocka riksarkivar! Har du kanskje egen karriere å skilte med?

– Jeg har spilt gitar siden 13-årsalderen, men bare til husbruk. Jeg øvde meg opp på Blåveispiken, den gamle slageren med Kurt Foss og Reidar Bø. Gitaren har gitt meg mange gleder, men det var – skam å si – bare brødrene mine som drev det til å spille i band ...

Andre fritidsbeskjeftigelser du tør være kjent av?

– Jeg går mye på kino. Jeg liker faktisk kino bedre enn teater. I den senere tid har særlig *Walk the Line*, filmen om Johnny Cash gjort inntrykk. Den traff både film- og musikkinteressene hos meg! Ellers var Burt Lancaster en av mine store favoritter. Jeg tror jeg har sett alle filmene hans. *Herfra til evigheten* er jo en av filmhistoriens virkelig store.

Hva gjør så en riksarkivar som går av med pensjon? Setter han seg nede i fjellet ved Sognsvann og ordner arkiver? Skriver han en lærd avhandling om kassasjon – eller sine memoarer? Vender han tilbake til sin historikerlest? Selv bedyrer den avtroppende at ingen planer foreligger, men innrømmer at arkivhistorie har fanget interessen, og at han ser interessante problemstillinger her. La oss krysse fingrene! Derimot har han planer om å ta opp systematisk trimming igjen, kan han fortelle.

– Tidligere var jeg ganske aktiv i fotball og løping, og jeg har også vært med på å starte bedriftsidrettslag. I den senere tid har det blitt for lite mosjon. Ellers kommer jeg til å bruke mer tid til familien, og ikke minst vil jeg være mye mer på hytten – det ser jeg virkelig frem til!

Til slutt skal du få et tilbud som ikke blir alle intervjuobjekter til del: Det siste spørsmålet skal du få stille selv. Hva vil du da spørre deg selv om?

Da vil jeg spørre om hvilken følelse jeg nå har når jeg snart går av som riksarkivar. Svaret er vemod. Og vemod er sammensatt; det dekker både en sår og en god følelse. Årene som riksarkivar har vært en strålende tid, med spennende oppgaver, godt sosialt miljø og hyggelige medarbeidere. Jeg kommer til å savne det. Samtidig blir det godt å legge fra seg ansvaret. Jeg vet at gode folk vil bringe etaten videre. Alt har sin tid. Nå har jeg hatt min som riksarkivar.

Fotografi frå kroningssommaren

AV LISABET RISA,
FØRSTEARKIVAR,
STATSARKIVET I STAVANGER

Under opprydding i forretningsgarden etter eit nedlagt agenturfirma i Stavanger våren 2006 kom om lag 250 glasnegativ for ein dag etter Hannchen Jacobsen. Denne ukjende kvinna var oppdragsfotograf, postkortprodusent og Kodak-forhandlar i Stavanger frå om lag 1904 og utover. Med utgangspunkt i nokre av glasnegativa og postkorta hennar frå kongeparet sitt besøk i Stavanger skal vi sjå på korleis fotografa frå kroninga 22. juni 1906 og frå kroningsreisa i juni og juli 1906 vart presenterte i samtida.

Tre kongeportalar vart bygde på sentrale stader i Stavanger. Ein av dei stod ved inngangen til Kirkegata mellom bygningen til Stavanger Sparekasse til venstre og brannstasjonen i byen. Dette var portalen til Stavanger kommune. Foto: Hannchen Jacobsen. Statsarkivet i Stavanger (Pa 1325).

Fleire hundre postkortmotiv er i dag minne frå den store fest-sommaren 1906. Då det nye kongeparet kom til Noreg i november 1905, vart denne hendinga sett på som den første store mediahendinga i landet. Men kroninga og kroningsreisa i 1906 var langt større i så måte, ikkje minst sidan det kom mange utanlandske gjester, pressefolk og fotografar til Trondheim.

Forlaget Mittet & Co A/S og andre nasjonale postkortforlag engasjerte dei beste som fanst av fotografar til å dokumentera kroningsreisa og kroninga.

Postkorta er derfor ei sentral kjelde til desse historiske hendingane. I tillegg finst det fleire bilethefta, som *Allers Familiejournals Kroningsnummer* og kroningsheftet til *Narvesens Kioskompagnis Forlag* i Kristiania. Bladforlaga kjøpte fotografia frå dei same fotografane som leverte fotografi til postkortforlaga. Dermed har bilethefta for det meste dei same illustrasjonane som postkorta.

Mest ingen fotografi i avisene

Det rare for oss i dag er avisene si formidlarrolle i 1906. Ordet pressefotografi eksisterte ikkje på den tida. Avisene formidla denne første, verkeleg store mediahendinga i landet gjennom tekst og nokre ganske få teikningar. Fotografia var mest fråverande. Utførlege og detaljerte avisskildringar erstatta fotografia.

I 1905 hadde dagsavisene mange spaltmeter om det nye kongeparet som kom til Noreg: Det første møtet med hovudstaden og køyreturen opp Karl Johans gate lørdag 25. november 1905, gudstenesta i Vår Frelsers Kirke søndag 26. november og frå Stortinget dagen etter då kong Haakon gjorde eid til forfatninga. Avisene har detaljerte referat frå alt som skjedde, men ingen fotografi. Einaste unntaket var *Aftenposten*: Eitt fotografi frå hamna i Oslo etter at kongeparet gjekk i land frå *KNM Heimdal* vart publisert i første avisutgåva etter denne historiske hendinga.

Kroninga og kroningsreisa sommaren 1906 vart ei endå større mediahending enn *Kongeindtoget* i Kristiania i 1905. Kroningsdagen merker seg særleg ut sidan denne var omfatta med stor interesse også i andre europeiske land, spesielt i Storbritannia, heimlandet til dronning Maud. I juni 1906 vart det for første gong opna eige pressekontor i Trondheim for å ta seg av utanlandsk presse. Det var den kommunale kroningskomiteen som stod bak etableringa.

Den 21. mai 1906 kunne *Stavanger Aftenblad* melda at representasjonen for pressa var avgjort slik: Alle dei om lag førti norske dagsavisene fekk ein billett kvar og dei andre norske avisene til saman tretti billetter. Heile førti plassar var til disposisjon for den utanlandske pressa. Ingen amatørfotografar fekk lov til å koma inn i kyrkja, og ingen fekk lov til "... at bevæbne sig med kodac eller andre øieblikksapparater". Ingen av gjestene kunne med andre ord ta med seg dei moderne amatørkamera (*Kodak*) som fanst på marknaden då. Bare åtte profesjonelle fotografar fekk tildelt plass i Nidarosdomen.

Det var då heller ikkje dei kraftige lysblinka frå magnesium-blittpærene til dei åtte fotografane som vart omtala i avisreferata frå kroninga. Nei, det som kunne høyrast frå dei om lag 2300 menneska i kyrkja under den høgtidelege handlinga, var "blyanternes knitren" frå dei mange teiknarane, skriv utsendingen frå *Stavanger Aftenblad* i referatet som vart telegrafert til heimbyen tidnok til kveldsavisa same dagen.

I ettertid kan vi undrast over kvifor ikkje avisene hadde fleire presse- eller reportasjefoto. Trykkesknisk var det nok ein tidkrevande operasjon. Ein annan ting var arbeidsdelinga mellom avisene og ukeblada/magasina. Det var liksom ein uskriven regel at avisene konsentrerte seg om politikk og næringsliv medan ukeblada og magasin tok seg av opplysnings- og underhaldningsstoffet. Fotografia høyrde liksom best heime som illustrasjonar til stoff frå denne siste gruppa. Slik var situasjonen for pressefotografiet like fram til midten av 1920-åra.

Fleire bilete frå kongeinntoget i Stavanger: sjå s. 18 og 19.

D/S Mira på veg mot kaien utafor den nye tollbua i Stavanger. Foto: Hannchen Jacobsen. Statsarkivet i Stavanger (Pa 1325).

Postkorta erstatta pressefotografiet

Postkortproduksjonen i Noreg har ikkje vore så stor nokon gong som i 1905 og 1906. Postkorta vart nemleg svært populære etter at den internasjonale postkortunionen i 1905 tillet tekst- og adressefelt på same sida. Dermed vart baksida av kortet frigjort til illustrasjonen, enten denne var teikning eller fotografi. Baksida vart dermed til framside, til hovudsida.

Dette er hovudgrunnen til at det finst så mange postkortmotiv frå desse to åra. Dei fleste postkorta har motiv frå kroningsreisa 1906, først og fremst frå turen Kristiania-Trondheim som tok til 13. juni. Så å seia kvar einaste togstopp langs reisa frå Kristiania til Otta er dokumentert fotografisk på postkort. Frå Otta heldt reisa fram med hesteskyss ned Romsdalen til Åndalsnes, og frå Åndalsnes sjøvegen på *KNM Heimdal* med stopp i Molde og Kristiansund. Også frå desse to etappene finst det mange postkort.

Postkorta med motiv frå kroninga i Nidarosdomen er ikkje så mange. Dei få kjende, vart alle tekne frå same ståstad. Dei åtte fotografane var nemleg samla på eitt av galleria. Så langt vi kan sjå av bevarte postkort, var ikkje reisa med *D/S Mira* frå Trondheim langs Vestlands- og Sørlands-kysten like populær hos dei store postkortforlaga. Men det er jo lett å forstå at frå nasjonal ståstad var turen frå Kristiania til Trondheim viktigast. Reisa sørover vart som ein heimtur.

Kongeskipet gjorde mange stopp i Vestlands-fjordane og i byane langs kysten. Lokale fotografar sørgde for at det også vart produsert postkort frå denne delen av reisa, for kongeparet returnerte til hovudstaden 1. august 1906. Ein av desse lokale fotografane var Hannchen Jakobsen i Stavanger. Dei til no kjende postkorta med stempelet hennar på baksida viser at ho både fotograferte og produserte korta sjølv – sannsynlegvis for sal i fotobutikken sin. Kanskje kan det også i andre byar langs Vestlands- og Sørlandskysten dukka opp tilsvarende negativarkiv frå 1906 som det vi fann i Stavanger.

Kjeldreferansar til postkortnegativ og postkort med motiv frå festdagane i Trondheim i samband med kroninga i 1906:

Riksantikvaren: Negativarkivet etter forlaget Mittet & Co A/S Riksarkivet PA 1296: Mittet & Co A/S: 185 av negativa gjeld kongefamilien. 15 av desse er frå 1906 Riksarkivet PA 131: Sigvard Emil Petersen: 68 Mittet-postkort frå kroningsreisa 1906

Riksarkivet PA 152: Gunnar Graarud: Del av privatalbum har amatørbilete frå kroningsreisa 1906 Norsk Folkemuseum: Anders B. Wilse-arkivet: Om lag 200 av negativa hans har motiv frå 1906

Statsarkivet i Stavanger PA 1325: Agentfirmaet Richard Johnsen. Inneheld delar av negativarkivet etter oppdragsfotograf Hannchen Jacobsen Nasjonalbiblioteket avd. Oslo, Billedsamlingen: Postkortsamlingar frå 1905 og 1906

Litteratur

Stavanger Aftenblad, januar – august 1906 Erlandsen, Roger: *"Pas nu paa! Nu tager jeg fra Hullet"* Oma fotografiens første hundre år i Norge – 1839-1940 Hegge, Per Egil og Ulland, Leif Arne: *Det var i 1905 ...* (2004) Ulvestad, Ivar (red.): *Jeg sender deg et postkort* (1988) Ulvestad, Ivar: *Norske postkort* (2005) "100-års jubileum for kroningsreisen 1906: Postkortene forteller historien". Presentasjon i magasinet *Samler & Antikkbørsen*, nr. 3, 2006

UTSTILLING

Riksarkivet opnar utstillinga "*I kroningens kulisser*" i oktober 2006. Denne viser korleis kroninga i 1906 vart dokumentert i ulike offentlege og private arkiv. Der kan vi mellom anna sjå og lesa meir om aktivitetane til den kommunale kroningskomiteen i Trondheim på media- eller presseområdet.

Historiestudentenes bruk av utrykte arkivkilder

AV ØYVIND ØDEGAARD, ARKIVAR,RIKSARKIVET

Hvilke av de tusenvis av arkiver vi oppbevarer blir brukt, og av hvem? Dette er blant spørsmålene ansatte i arkivinstitutionene stiller seg. En nylig avsluttet undersøkelse av hovedfagsstudentene i historie ved Universitetet i Oslo gir til dels uventede svar.

Bruk av kilder

Fra 1908 til 2004 ble det levert 1 415 hovedoppgaver i historie ved Universitetet i Oslo. 66,1 % av oppgave-skriverne har brukt utrykte arkivkilder, mens 33,9 % ikke har gjort det, og har basert fremstillingen på trykte kilder. Dette er en høy bruksfrekvens av utrykte arkivkilder, i hvert fall hvis vi sammenligner med tilsvarende svenske studier. Linda Lindgren har tatt for seg 127 innleverte oppgaver i historie på masternivå ved Uppsala universitet rundt tusenårsskiftet. Bare 52 % av disse hadde brukt utrykte arkivkilder, og hun presenterer endog dette som et høyt tall fordi hun har tatt utgangspunkt i en annen svensk undersøkelse hvor bruksfrekvensen var enda lavere. Pär Frohnert har nemlig undersøkt 282 artikler i det svenske Historisk tidsskrift i perioden 1960-2000, og han har funnet at kun 36 % av bidragene var basert på utrykte arkivkilder.

Frohnert peker på at tendensen i Sverige går i retning av stadig mindre bruk av utrykte arkivkilder i moderne tider. I Norge later det til å være omvendt! Studentene bruker i økende grad utrykte kilder, og tidsskillet ser ut til å være rundt 1970. Rundt 50 % av de undersøkte hovedoppgavene fra før denne tiden har benyttet seg av utrykte arkivkilder, mens tallet er på hele 74 % for tiden etter 1970.

Bruk av depotinstitusjoner

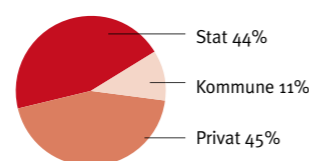
Et sentralt mål med undersøkelsen har vært å finne ut hvilke depotinstitusjoner studentene har oppsøkt i sitt arbeid med hovedoppgaven.

De 20 mest besøkte institusjoner, i absolutte tall og prosent.

1. Riksarkivet	631	67,5 %
2. Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek	163	17,4 %
3. Nasjonalbiblioteket	126	13,5 %
4. Statsarkivet i Oslo	114	12,2 %
5. Stortingsarkivet	61	6,5 %
6. Statsarkivet i Kongsberg	53	5,7 %
7. Statsarkivet i Hamar	43	4,6 %
8. Statsarkivet i Trondheim	34	3,6 %
9. Statsarkivet i Kristiansand	31	3,3 %
10. Norsk Hjemmefrontmuseum	30	3,2 %
10. Rigsarkivet, Danmark	30	3,2 %
12. Oslo Byarkiv	29	3,1 %
13. National Archives, UK	27	2,9 %
14. National Archives, US	25	2,7 %
15. Riksarkivet, Sverige	19	2,0 %
16. Norsk Hydro	16	1,7 %
17. Statsarkivet i Stavanger	15	1,6 %
17. Statsarkivet i Bergen	15	1,6 %
19. Statsarkivet i Tromsø	13	1,4 %
19. Aust-Agder-Arkivet	13	1,4 %

Det mest iøynefallende er Riksarkivets og statsarkivenes sterke posisjon. Interessant er det også at de fem depotinstitusjonene som topper listen, er de som i moderne tid har tilbudt hovedfagsstudentene en omvisning tidlig i studiet. Det skulle være en klar indikasjon på at kontakt med lærerstedet og markedsføring overfor studentene gir resultater i form av økte besøkstall og arkivbruk. Bevilgende og lovgivende myndigheters politikk har medført at det er bevart mye statlig og kommunalt arkivmateriale i Norge, mens forholdsmessig lite er bevart fra privat sektor. Gjenspeiles denne skjevheten i bevaringssituasjonen også i studentenes bruk av arkivmateriale fra de tre samfunnssektorene?

Bruk inndelt etter samfunnssektor, i prosent.

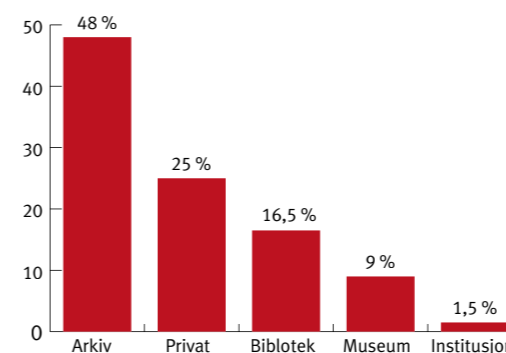

Svaret må bli et klart nei. Flere bruker privatarkiver enn statlige arkiver, og kommunale arkiver blir i svært liten grad brukt. Hvis vi bryter opp tallene i figur 1, fremkommer det at 31,6 % av studentene har brukt utelukkende privatarkiver, 26,7 % utelukkende statlige arkiver og bare 2 % utelukkende kommunale arkiver. 25,9 % av studentene har brukt både private og statlige arkiver, 5,6 % har brukt både statlige og kommunale arkiver, mens 1,9 % har brukt både private og kommunale arkiver. 6,3 % av studentene har brukt arkiver fra alle tre samfunnssektorer. Det er svært overraskende at flere studenter har brukt private enn statlige arkiver.

ABM-sektoren og privatarkivene

Det er en rik flora av institusjoner som bevarer privatarkiver i Norge. I databasen til Kulturnett Norge er det registrert nærmere to hundre såkalte ABM-institusjoner. I tillegg kommer større bedrifter og organisasjoner som oppbevarer sine arkiver selv og gjør dem tilgjengelige for publikum, for ikke å snakke om alle mindre arkivskapere som sitter på egne dokumenter i det vi gjerne kaller privat oppbevaring.

Institusjonstype for privatarkiver, i prosent.

Figuren viser hovedfagsstudentenes bruk av privatarkiver etter hvor de er oppbevart. Grovt kan vi si at halvparten har sett på privatarkivene hos en arkiv-institusjon, en fjerdedel i et bibliotek eller museum og en fjerdedel har oppsøkt arkivskaper. Innen ABM-sektoren er altså arkivinstitutionene nesten dobbelt så mye besøkt som bibliotekene og museene til sammen blant denne

brukergruppen. Det er også interessant at såpass mange bruker privat oppbevarte arkiver. Av og til er forklaringen at studenten har brukt dokumenter etter slektninger eller fra den nære bekjentskapskrets, men det kan også være et uttrykk for at det ikke er bevart tilstrekkelige mengder privatarkiver i depotinstitusjonene.

Det kan virke som om tre institusjoner nesten alene dekker hovedfagsstudentene i Oslo sine behov for privatarkiver: Riksarkivet, Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek og Nasjonalbiblioteket i Oslo.

De 20 mest brukte privatarkivinstitusjoner

1. Riksarkivet	198
2. Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek	163
3. Nasjonalbiblioteket	126
4. Stortingsarkivet	31
5. Norsk Hjemmefrontmuseum	30
6. Norsk Hydro	16
7. Aust-Agder-Arkivet	10
8. Statsarkivet i Kongsberg	9
9. Norsk Teknisk Museum	8
9. Danske Riksarkiv	8
11. Universitetsbiblioteket i Bergen	7
11. Universitetsbiblioteket i Trondheim	7
13. Det Norske Misjonsselskap, Stavanger	6
13. Statsarkivet i Oslo	6
13. Statsarkivet i Kristiansand	6
16. Vitenskapsselskapet, Trondheim	5
16. Norges Rederiforbund	5
18. Nobelinstituttet	4
18. Folkemuseet	4
18. Sjøfartsmuseet	4
18. Toten Økomuseum	4
18. Svenske Riksarkiv	4

Undersøkelsen er bredere presentert i *Arkivverkets forskningsseminar 2005*, Riksarkivet 2005, s. 93-112: "Øyvind Ødegaard: Historiestudentenes bruk av utrykte arkivkilder 1908-2004".

De svenske undersøkelsene:

Linda Lindgren: "Studenters arkivkompetens – en studie av historiska institutionens C-opsatser". i *Arkivvetenskap* nr: 12 - 2003 (ISSN 1651-6087).

Pär Frohnert: "Arkivmateriale og de svenska historikerna. En studie av Historisk tidsskrift 1960-2000" i *Av kärlek till arkiv. En festschrift till Erik Norberg. Stockholm 2002*.

[Krøniken]

Hva slags bestemmelser kom fra offentlige myndigheter for to hundre år siden, hundre år senere, eller bare femti år tilbake i tid? Vi har dukket ned i to trykte samle-utgaver og sakset stoff derfra. *Wessel-Bergs Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge* inneholder bestemmelser fra tidsrommet 1660–1814, mens *Norsk Lovtidend* gir oss stoffet fra 1877 og fremover. Noen saker er tidstypiske, andre er gjengangere. Men byråkratiets språk har definitivt forandret seg fra epoke til epoke.

Bakom de trykte bestemmelsene vil det alltid finnes arkivmateriale, oftest i Riksarkivet, men noen ganger også i ett eller flere statsarkiv.

1806

27. mai. Cancellie Promemoria (til Amtmændene i Nordlandenes og Finmarkens Amter), ang. Præsters Advarsel mod, at Mødre tage spæde Børn til sig i Sengen, m.v.

Af en Skrivelse fra Biskoppen over Nordlandene har Cancelliet erfaret, at det Tilfælde ikke sjelden skal indtræffe, at Mødre, ved at tage spæde Børn i Sengen til sig, under Søvnens qvæle dem. Da dette Collegium finder, at det meget vilde bidrage til at gjøre disse Tilfælde sjeldnere, naar Præsterne fra Prædikestolen gjorde Forældre opmærksomme paa de vigtige Følger af denne Uagtsomhed, og formanede dem til at vise

den tilbørlige Omhu for deres Børn, saa har Man under D.D. tilskrevet Biskoppen over Nordlandene om at bekjendtgjøre vedkommende Præster dette. – Men, skulde desuagtet de paaklagede Tilfælde blive hyppige, maa Man, skjøndt den naturlige Straf for slig Forseelse vel er den største, anmode Amtmanden at ville, til Exempel for Andre, foranstalte saadanne Skyldige tiltalte og dømte, og derefter tilstille dette Collegium Dommen, førend den exequeres, til Eftersyn.

30. mai. Rescript (til Stiftamtmanden og Biskopen i Thronhjems Stift), ang. Indkomst for Organisten til Forrs hovedkirke i Stods Præstegjeld.

Eftersom en Deel af Almuen i Stods Præstegjeld skal vægre sig ved at betale Organistinden til Forrs hovedkirke i bemeldte Præstegjeld, Maren Margaretha Molde, den hende tilkommende Løn, som hun, efter Almuens frivillige Overenskomst, hidtil havde nydt, vil Kongen i Anledning deraf, og efter Stiftamt. Og Biskoppens Forslag, have til en bestandig Regel for Fremtiden fastsat:

At fornævnte M. M. Molde og alle efterfølgende Organister til ovenberørte Forrs Hovedkirke maae nyde i aarlig Løn af hver Opsidder paa en heel Gaard i Stods Hovedsogn 24 sk., af en halv Gaard 12 sk., af en Huusmands-Familie 4 sk., og af hver ugift Communicant 2 sk.

16. august. Cancellie Circulaire til samtlige Biskopper i Norge og Danmark ang. Efterlevelse af Art. 2 i Forordning 25. Mai 1759.

Da Cancelliet er blevet gjort opmærksomt paa, at det undertiden indtræffer, at Recruiter, som ere udskrevne til Kgl. Tjeneste, ere befundne verken at kunne læse eller skrive, og som en Følge deraf ei heller at være confirmerede, endskjønt de have været 20 Aar gamle: Saa skulde Man i denne Anledning herved bringe den 2den Artikel af Forordning 25 Mai 1759 i Erindring, med Anmodning, at D. K. ville paalægge de vedkommende Provster og Præster i det Dem anbettede Stift, at holde sig samme Anordnings Bud paa det nøieste efterrettelige, paa det saadanne Uordener i Fremtiden kunne forebygges.

1906

28. juni. Skrivelse fra Handelsdepartementet angaaende autorisation af kagebog for handelsmarinen.

Med hjemmel af § 1, punkt 2, i det ved den norske regjerings resolution af 24de november 1905 fastsatte kostreglement for handelsflaaden, bestemmes herved:

1. Registreringspliktige skibe i udenrigs fart skal fra 1ste oktober 1906 have ombord en af departementet for handel, sjøfart og industri autoriseret kagebog. For skibe, som ikke inden 1ste septem-

ber 1906 har været i norsk havn, indtræder denne forpligtelse først 1 maaned efter ankomsten til en saadan, dog intet tilfælde senere end 1ste januar 1907.

2. Som kagebog for den norske handelsflaade autoriseres: ”Skibskokken”. Kortfattet veiledning i madstel for norske handelsskibe af A. H. Andersen, stuertlærer og J. Reichborn-Kjennerud, sanitetskaptein.

25. august. Kongelig kundgjørelse om, at byen Trebizond (Trapezunt) i Lilleasien indtil videre skal ansees smittet af den orientalske pest.

Vi Haakon, Norges konge, gjør vitterligt: I henhold til § 2 i lov om kwarantænevæsenet af 12te juli 1848 kundgjøres herved, at byen Trebizond (Trapezunt) i Lilleasien skal indtil videre ansees smittet af den orientalske pest, og bliver de i ovennævnte lov og i plakat af 13de oktober 1900 indeholdte bestemmelser med hensyn til kwarantæne m.v. i anledning af pest straks at bringe i anvendelse. Hvorefter alle vedkommende sig har at rette.

10. september. Kongelig resolution, hvorved toldinstruktionens § 84 herefter skal lyde saaledes: Ligesom alle embeds- og bestillingsmænd i toldopsynet altid i, tjenesten skal medføre det anordnede toldtegn, saaledes bør de tillige være iført uniform, medmindre det modsatte i enkelte tilfælde og af hensyn til forretningernes tarv maatte

bestemmes af vedkommendes foresatte. Uniformen bestemmes saaledes:

1. For distriktstoldinspektører: Mørkeblaa eller sort frakke eller jakke med nedbrættet krave, 2 rader løveknapper og 2 guldtresser, 23 og 7 mm. brede, paa ærmernes forside. Den bredeste guldtresse anbringes i skraa linie mellem overærmets sømme saaledes, at afstanden fra ærmets underkant til guldtressens overkant ved ærmets indre søm er 12 cm. og ved ærmets ydre søm 18 cm. 5 mm. nedenfor denne guldtresse anbringes den smalere. Paa det saaledes fremkomne ærmeoppslag anbringes 2 gule løveknapper af mindre type.

1956

8. juni. Kronprinsregentens resolusjon. Med hjemmel i § 4 i lov av 16. mai 1860 jfr. lov av 6. juni 1930 nr. 15 og § 1 jfr. § 2 i lov av 19. mai 1933 nr. 3 gis følgende forskrifter for omsetning av menstruasjonsstamponger:

§ 1. Omsetning av menstruasjonsstamponger som ikke er godkjent av helsedirektøren, er forbudt. Godkjenning kan trekkes tilbake med øyeblikkelig virkning såfremt helsedirektøren finner det påkrevet. § 2. Er det tvil, avgjør helsedirektøren hva som går inn under betegnelsen ”tamponger”. § 3. Disse forskrifter trer i kraft 1. januar 1957.

10. juli. Forskrifter om husvær for arbeidere under skogsarbeid og fløting. Fastsatt av Direktoratet for arbeidstilsynet med hjemmel i arbeidervernloven av 19. juni 1936 § 43, punkt 1.

§ 3. a. Oppholdsrommet skal ha minst 3,5 m² gulvflate pr. mann, medregnet plass for innbo. I tillegg kommer 1 m² golvplass for hver ovn i permanente hus, og ½ m² i stuer på hjul.

Det må ikke bo mer enn 6 mann på hvert rom i husvær med særholdning og 10 mann på hvert rom i husvær med felleshusholdning.

b. Til hver mann skal være seng med fri adgang fra en side, innvendige mål minst 1,90 m lang og 0,65 m bred. Sengebunnen må være minst 0,20 m fra golvet. Senger i 2 høyder kan brukes når avstanden fra golv til underkant av overseng ikke er over 1,20 m. I oversenger skal det være tett bunn. Alle senger skal være skilt fra yttervegg ved en sengekarm.

Hvor senger står inntil hverandre, plikter arbeidsgiver å sette opp en 40 cm høy skillevegg (hosteskjerm) hvis noen av arbeiderne forlanger det.

Sengene skal være utstyrt med dryssfrie madrasser med vaskbart madrassstrekk. Hvor det brukes halm-madrasser skal trekket være solid, dryssfritt og vaskbart. Madrass-trekket skal være nyvasket ved innlegging av nytt mannskap, og skal ellers vaskes minst en gang i året.

[Boknytt]

Bokserie om Riksarkivet og statsarkivene

Vil du vite mer om hva Riksarkivet og statsarkivene har å by på? Du vil finne mye på nettsidene våre. Men foretrekker du en delikat trykksak, anbefaler vi en serie små bøker med tittelen *Dokumentene forteller*.

Serien består av ni bøker i alt, en for Riksarkivet og en for hvert av de åtte statsarkivene. Alle bøkene er like store og gir plass til 26 fortellinger, som hver tar utgangspunkt i et dokument. Det kan være en innførsel i en protokoll, et enkelt-dokument, et kart eller et fotografi. Det dreier seg ikke bare om skatter og klenodier. Vi tar like mye sikte på å vise det som er typisk i arkivene våre. Men som veiviser til alt materialet som venter på å bli brukt for eksempel i fengselsarkivene, bruker vi signalementet til mester-tyven Ole Høiland, mens Edvard Munchs lille sommerhus i Åsgårdstrand danner inngang til seriene som dokumenterer eiendoms-transaksjoner.

Ellers kan du – fra nord til sør – lese om lokale pengesedler på Spitsbergen, kirurger ved Vardøhus festning, feilslått lofotfiske, storkjøpmenn i Trondheim og telefonkø i Kristiansund, for ikke å glemme hardangerbonden som tegnet en angrepsbåt for to hundre år siden.

Fra Rogaland fortelles om folki gapestokken, og fra Agder kommer beretningen om en gutt som ble drept av ulv på 1700-tallet. Bøkene fra statsarkivene omfatter stort sett dokumenter fra de siste fire hundre årene, mens Riksarkivet i sin bok griper helt tilbake til 1000-tallet og ender med de elektroniske arkivene.

Den som tror at arkivsaker bare er støvete og grå, vil få seg en overraskelse av illustrasjonene. Kart og tegninger står for de mest fargerike innslagene, men også vanlige dokumenter innenfor en palett av brunt og grått inneholder mange vakre nyanser, der år og slitasje har satt sine spor. Å formidle dette budskapet i bilder krever sin designer og sitt trykkeri. Dimmen Design og Bryne offset har gjort en fremragende innsats med produksjonen av bøkene, og Petter Dimmen har mottatt en velfortjent designpris.

Vi håper bøkene både vil fungere som hyggelig og informativ lesning og som en stimulans til at leserne følger sin egen nysgjerrighet og selv blir arkivbrukere.

Bøkene er å få kjøpt i Riksarkivet og i statsarkivene, eller de kan bestilles tilsendt i posten. Du kan også spørre etter dem i bokhandelen. Hver bok koster kr 70,-. Om du kjøper hele serien under ett, er prisen kr 490,-. Da følger det også med en spesial-designet samle-kasset.

Det er både tekstil- og handelshistorie i det dokumentet fra 1760 som er gjengitt i Statsarkivet i Trondheims bok. Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet.

[Notiser]

Ny riksarkivar utnevnt

Ivar Fønnes ble i statsråd 19. mai utnevnt til ny riksarkivar fra 1. august 2006.

Fønnes er 62 år, opprinnelig fra Bømlo, og er cand. philol. med historie hovedfag fra 1971. Etter å ha vært vitenskapelig assistent og siden bygget opp edb-tjenesten ved det historisk-filosofiske fakultetet ved Universitetet i Oslo, kom han til Riksarkivet i 1983 som leder for edb-avdelingen. I 1990 ble han avdelingsdirektør og i 2005 assisterende direktør.

Statoilprosjekt ved Statsarkivet i Stavanger

Statsarkivet i Stavanger og Statoil har gjort avtale om ordning og katalogisering av konsernarkivet til Statoil fra starten i 1972 til 1990. Dessuten skal Statsarkivet skal utarbeida eit administrasjonshistorisk oversyn for same periode. Denne delen av konsernarkivet utgjør om lag seks hundre hyllemeter. Arbeidet i Statsarkivet er kostnadsrekna til rundt 2,5 mill. kroner og det vil bli nytta rundt 3,5 årsverk til arbeidet. Det er danna ei eiga prosjektgruppe for arbeidet. Statsarkivet har forpliktet seg til å gjera det same for resten av konsernarkivet, dersom Statoil ønskjer det.

Etikk under Forskningsdagene

De norske Forskningsdagene starter 22.-23. september med Forsknings-torget. Også i år vil Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo delta på Universitets-plassen. Fjorårets suksess med ”Forskningsnatt”, dvs. åpent til kl. 21 fredag kveld, vil bli tatt opp igjen i år. Forskningsdagene varer i en uke, og årets tema er etikk under tittelen ”Med viten og vilje”. Vi håper på fint vær og mange besøkende.

”Om 100 år er allting kjent”

Lørdag 11. november er det Arkivenes dag, og Arkivverket har ”Om 100 år er allting kjent” som felles tema. Tittelen gir oss rom for å ta opp ulike etiske dilemmaer og mange interessante arkivspørsmål. Vi kan snakke om bevaring av arkiver, tilgjengeliggjøring og utfordringer publikum kan oppleve i forbindelse med innsyn. Hva skal være fritt tilgjengelige opplysninger, og hva vil vi holde for oss selv?

Merk deg allerede dagen og møt opp på ditt nærmeste statsarkiv – eller på Riksarkivet. Statsarkivet i Tromsø kommer imidlertid i år som i fjor til å ligge i forkant. De arrangerer dagen på torsdag 9. november i stedet. Statsarkivet i Trondheim vil ikke delta på grunn av at de står midt oppe i en flytteprosess.

Brukermøte i Riksarkivet

Riksarkivet arrangerte 2. mars et møte for brukerne. De fram møtte fikk først en omvisning i utstillingen ”Dokumentene forteller”. Deretter var det orientering om de nye publikumsarealene, det nye mikrofilm/-korttilbudet og planene framover for digitalisering av arkivmateriale. Det var mange godord fra deltakerne om de nye lokalene og tilbudet til publikum. Deltakerne var også positive til å få informasjon om brukertilbudet på denne måten. Riksarkivet planlegger et nytt brukermøte til høsten.

Slektshistoriedag

Riksarkivbygningen var stedet for nybegynnere i slektsgransking lørdag 25. mars. Nitti deltakere fikk ta del i foredrag om hvordan man starter med slektsgransking, om folketellinger og om hvordan man bruker Digitalarkivet og de digitaliserte kirkebøkene. Deretter fikk deltakerne anledning til å bestille originalmateriale til lesesalen og hjelp til å finne fram i mikrofilm-hyllene. Det var ansatte fra både Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo til stede som svarte på spørsmål og ga opplæring i bruk av Digitalarkivet. Nytt av året var en innføring i gotisk håndskrift. Vi inviterte også deltakerne til å ta med dokumenter som var vanskelige å lese og tilbød hjelp til dette. Ny slektshistoriedag planlegges neste vår.

[Kalender]

Jubileum på Stend

08.-10.09: Jubileumsarrangement på Stend jordbruksskule. Skolen er 140 år, men hageanlegget på den tidligere herregården er ca. 300 år, og det er dette Statsarkivet i Bergen bidrar med historisk dokumentasjon og lager nettutstilling om.

Boklansering

Johan Ludvik Lossings illustrasjoner er unik dokumentasjon av pasientene på St. Jørgens Hospital i 1840-årene.

11.09: Statsarkivet i Bergen: Lansering av bok "Lepraarkivene i Bergen" i Pleiestiftelse nr. 1 i samarbeid med Byarkivet, St.Jørgen museum og Norsk medisinsk fødselsregister.

Forskningsdagene

22.-23.09: De norske Forskningsdagene i Oslo. Årets tema er etikk under tittelen "Med viten og vilje". Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo deltar med stand på Forskningstorget på Universitetsplassen.

22.-23.09: Forskningsdagene i Troms. Statsarkivet i Tromsø deltar med stand på Forskningstorget i Tromsø sentrum.

30.09: Statsarkivet i Tromsø har åpen lesesal.

Slektsforskerdag

28.10: Statsarkivet i Tromsø arrangerer slektsforskerdag i samarbeid med DIS-Troms.

Arkivenes dag

09.11: Statsarkivet i Tromsø arrangerer Arkivenes dag i samarbeid med Interkommunalt Arkiv i Troms.

11.11: Arkivenes dag i Riksarkivet og de fleste statsarkivene: Foredrag, utstillinger, arkivførstehjelp m.m. Arkivverket har "Om 100 år er allting kjent" som felles tema. Arrangementet i Kristiansand skjer i samarbeid med Interkommunalt Arkiv i Vest-Agder. Også i Kongsberg skjer arrangementet i samarbeid med Interkommunalt arkiv. Se nærmere info på www.arkivverket.no.

Velkommen!

Riksarkivet

Folke Bernadottes vei 21, Kringsjå, Oslo
Postadresse: PB 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Telefon: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo

Folke Bernadottes vei 21, Kringsjå, Oslo
Postadresse: PB 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
statsarkivet.oslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar

Lille Strandgate 3, Hamar
Postadresse: PB 533, 2304 Hamar
Tel: 65 55 54 40 / Faks: 62 52 94 48
statsarkivet.hamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg

Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
Tel: 32 86 99 00 / Faks: 32 86 99 10
e-post: statsarkivet.kongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand

Märthas vei 1, Kristiansand
Postadresse: Serviceboks 402, 4604 Kristiansand
Tel: 38 14 55 00 / Faks: 38 14 55 01
statsarkivet.kristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger

Bergelandsgt. 30, 4012 Stavanger
Tel: 51 50 12 60 / Faks: 51 50 12 90
statsarkivet.stavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen

Årstadveien 22, 5009 Bergen
Tel: 55 96 58 00 / Faks: 55 96 58 01
statsarkivet.bergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim

Høgskolevegen 12, Trondheim
Postadresse: PB 2825 Elgeseter, 7432 Trondheim
Tel: 73 88 45 00 / Faks: 73 88 45 40
statsarkivet.trondheim@arkivverket.no

Statsarkivet i Tromsø

Huginbakken 18, Breivika, Tromsø
Postadresse: 9293 Tromsø
Tel: 77 64 72 00, Faks: 77 64 72 01
statsarkivet.tromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi arkiiva

Ájastealli 3, Kautokeino
Postadresse: 9520 Kautokeino
Tel: 78 48 50 11, Faks: 78 48 50 42
firmapost@samiskarkiv.no

Arkivakademiet starter undervisning for nytt kull høsten 2006

Semesterenhet i arkivfag

Målgruppe, tema og studiepoeng

Studiet konsentrerer seg om den administrative prosess hvor arkiver blir til, det vi til daglig kaller arkivdanning. Elektronisk arkiv har etter hvert fått en bred plass i studiet. Riksarkivaren har det faglige ansvaret for utdanningen. Studiet er akkreditert som høyskolestudium og utgjør 30 studiepoeng.

Opplegg og tidspunkt

Arkivakademiet omfatter undervisning og oppgaveskriving. Undervisningen gis konsentrert i 4 adskilte uker over 2 semestre. Første kursuke starter i september. Utdanningen avsluttes med en skriftlig eksamen i mai/juni. Pensum er på ca. 2000 sider hvorav noe er på engelsk. Undervisningen foregår i Oslo.

Opptak og søknadsfrist

Det stilles krav om generell studiekompetanse eller godkjent realkompetanse. Tidligere søkere må søke på nytt. Søknadsfristen er 1. august 2006.

Kostnader

Stiftelsen Arkivakademiet er selvfinansierende, og deltakeravgiften som er på kr. 30.000,- dekker undervisning, pensumlitteratur, lunsj i kursukene og eksamen med vitnemål.

Interessert? Søknadsskjema, studieplan og ytterligere opplysninger får du ved å kontakte: Arkivakademiet c/o Riksarkivet, postboks 4013 Ullevål Stadion, 0806 Oslo. Tlf. 22 02 27 60, faks: 22 23 74 89

Påbyggingsenhet i elektronisk arkiv

For dem som har gjennomført Arkivakademiet (Semesterenhet i arkivfag), tilbys høsten 2006 en påbyggingsenhet tilsvarende femten studiepoeng. Undervisningen vil foregå i Oslo over to adskilte uker, en uke i høstsemesteret og en uke i vårsemesteret og behandler elektronisk arkiv arkivteoretisk, teknologisk, juridisk og praktisk arkivfaglig. Pensum blir på ca 1000 sider, hvorav noe er på engelsk. Eksamen holdes tre til fire uker etter siste kursuke. Deltakeravgiften er kr. 12.000,- som dekker undervisning, lunsj i kursukene og pensumlitteratur.

Søknadsfristen er 1. august 2006. Tidligere søkere kan søke på nytt. www.arkivverket.no/arkivverket/utdanning/arkivakademiet.html

AA ARKIVAKADEMIET

Et samarbeid mellom Norsk Arkivråd og Riksarkivaren om arkivutdanning på høyt nivå

Tema i neste nummer:
”I kongens klær”

Returadresse:
Riksarkivet
Postboks 4013
Ullevål stadion
0806 Oslo

Det borgerlige jegerkorpset i Kristiansand fikk nye uniformer i 1854. Original i Statsarkivet i Kristiansand (Stiftamtmanden i Kristiansand, eske 1387, journalnr. 2356/1854).